

IWANNA PAPA

 <http://orcid.org/0000-0002-6626-4450>

Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie

*„Kronika Podhorecka” jako źródło do badań nad dziejami
zamku w Podhorcach w drugiej połowie XIX wieku
i na początku XX wieku¹*

Podhorce (ukr. Підгірці) to wieś położona na północno-zachodnim krańcu Wyżyny Podolskiej, w II poł. XIX w. wchodząca w skład powiatu złoczowskiego w Galicji², a obecnie znajdująca się w rejonie brodzkim obwodu lwowskiego Ukrainy.

Znaczenie Podhorzec wzrosło ok. połowy XVII w., kiedy wybudowano mury zamek w stylu renesansowym. Stanisław Koniecpolski, hetman wielki koronny i kasztelan krakowski, wznosił tu w latach 1637-1641 rezydencję w stylu *villa castello*³ (*Palazzo in fortezza*) „dla uciech smacznego wypoczynku po wojskowych trudach”⁴. Za architekta pałacu uznaje się Francuza Guillaume’a le Vasseur de Beauplana, a za

¹ Materiały do niniejszego tekstu zostały zebrane w ramach udziału autorki w Programie Stypendialnym Rządu RP dla Młodych Naukowców (wrzesień 2014-lipiec 2015).

² *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* [dalej: SGKP], t. 8, Warszawa 1882, s. 392-398.

³ Specyficzny rodzaj pałacu, posiadającego cechy obronne. Zazwyczaj był to budynek pałacowy otoczony umocnieniami typu bastionowego, bastionowego, a w oszczędniejszych realizacjach parkanem i fosą. Idea tego typu budowli narodziła się w okresie renesansu we Włoszech (stąd włoska nazwa) i rozpowszechniła w Europie.

⁴ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 7a: *Województwo wołyńskie*, Wrocław 1994, s. 427.

wykonawcę – Włocha Andrzeja dell’Aqua⁵. Zainteresowanie zamkiem wiązało się głównie z historią jego właścicieli – Koniecpolskich, Sobieskich, Rzewuskich oraz (od 1865 do 1939 r.) książąt Sanguszków. Długoletnim właścicielem był książę Eustachy Sanguszko (1867-1903), a później jego żona Konstancja i syn Roman (1903-1939). Za Sanguszków zamek ten pełnił wyraźnie kilka funkcji jednocześnie: domu (mieszkania i miejsca wypoczynku), otwartego muzeum oraz miejsca reprezentacyjnego (organizowano tu przyjęcia i spotkania).

1. Napoleon Orda, *Podhorce*. Źródło: *Album widoków historycznych Polski poświęcony rodzinom*, ser. 6: *Album widoków przedstawiających miejsca historyczne Królestwa, Galicji i Ziemi Krakowskich*, Warszawa 1880.

Liczne przewodniki po zabytkach, publikowane począwszy od XIX w. aż do dziś, zawierają informacje o ważniejszych wydarzeniach z historii pałacu i jego właścicielach. Z kolei większość prac badawczych dotyczących zamku opisuje szczegółowo problematykę architektury i wyposażenia wnętrza pałacowych – galerii obrazów, broni, zabytków ruchomych⁶. Najpełniejszy wykaz ważniejszej literatury dotyczącej

⁵ A. Czołowski, *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*, „Teki Konserwatorska. Rocznik Koła C. K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicji Wschodniej” R. 1, 1892, s. 98; Z. Bania, *Pałac w Podhorcach*, „Rocznik Historii Sztuki” 1981, t. 13, s. 100.

⁶ J. K. Ostrowski, J. Petrus, *Podhorce. Dzieje wnętrza pałacowych i galerii obrazów*, Kraków 2001; M. Downar-Dukowicz, J. Śliwiński, *Zbroje z pałacu w Podhorcach*, Poznań 2013, *Polish Heritage in the Former Eastern Borderlands*.

wsi i dziejów pałacowych, powstałej przed 2000 r. sporządziła Agnieszka Biedrzycka⁷. W ostatnich latach historią zamku zajęła się bliżej Katarzyna Paduch⁸, a badania nad szczegółami życia i działalności Sanguszków z okresu autonomicznego w Galicji podjęła Monika Wąs⁹. Mniej informacji posiadamy o ludziach, którzy byli związani z zamkiem – właścicielach, pracownikach i zwiedzających. Warto zapytać o to, jaki mieli stosunek do zamku, czy dostrzegali jego wartość artystyczną i dziejową, jak postrzegali wizyty, które miały miejsce w zamku. Odpowiedzi na te pytania próbowałam udzielić na podstawie niewydanej dotychczas „Kroniki podhoreckiej”¹⁰. Niniejsze studium będzie zawierało charakterystykę, jak i edycję wspomnianego źródła.

* * *

Podhorce stały się własnością dwudziestopięcioletniego Eustachego Sanguszki 20 września 1867 r. w wyniku decyzji jego ojca – księcia Władysława, który zawierając „kontrakt kupna i sprzedaży”, przekazał wszystkie prawa do zamku i wioski wraz z przyległościami (Zahorce, Hucisko, Chwatów i Zatrudy [Stawki]) swemu synowi (cena dóbr – 60 tys. złr)¹¹, co zostało wpisane do Tabuli Krajowej Galicyjskiej (Księga Inwentarzowa 1129, poz. 254)¹². Posiadamy mało informacji o tym, w jaki sposób książę Władysław nabył Podhorce. Wiemy tylko, że kupił je uprzednio od Leona Rzewuskiego 4 października 1865 r. za sumę większą niż „25042 (zł[otych] r[eńskich]) i 15 (kr[ajcarów])”, o czym wspominał w swoim testamencie¹³. Nie udało się niestety znaleźć samego dokumentu kupna, nie znamy również dokładnych powodów sprzedaży – mamy tylko kilka listów Leona do Władysława sprzed zawarcia

⁷ A. Biedrzycka, *Bibliografia pomników kultury dawnych kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej*, Kraków 2000, s. 211-213.

⁸ K. Paduch, *Księga autografów zwiedzających pałac w Podhorcach w latach 1923-1930*, „Saeculum Christianum” 2015, t. 22, s. 241-252; eadem, *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach w latach 1887-1935*, [w:] *Materiały z międzynarodowej studencko-doktoranckiej konferencji naukowej III Lubelska Jesień Historyczna 24-26.10.2014*, red. M. Dolecka, K. Jakimowicz, A. Sykała, Lublin 2015, s. 91-105; eadem, *Pałac w Podhorcach w latach 1865-1939. Stan badań i postulaty badawcze*, „Saeculum Christianum” 2016, t. 23, s. 223-231.

⁹ M. Wąs, *Hipologia okiem Władysława Sanguszki*, „Tarnowskie Studia Historyczne. Rocznik Tarnowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego” 2015 [2017], t. 5, s. 66-73; eadem, *Urodziwa arystokratka. Magdalena Jastrzębska Dama w jedwabnej sukni. Opowieść o księżniczce Helenie Sanguszkównie, Łomianki 2015* [recenzja], „Inskrypcje. Czasopismo Naukowe Poświęcone Literaturze i Kulturze” R. 4, z. 1 (6), 2016, s. 121-131.

¹⁰ Archiwum Narodowe w Krakowie [dalej: ANKr.], zesp. 637: Archiwum Sanguszków, Archiwum Podhoreckie [dalej: Podh.] II 185, Kronika podhorecka, 1876-1906, ks.

¹¹ ANKr., zesp. 637, Podh. IV/XVI, Sanguszko Eustachy. Dobra podhoreckie. Dzierżawa, kontrakty kupna-sprzedaży. 1866-1867, s. 1-7.

¹² Ibidem, s. 4.

¹³ ANKr., zesp. 637, Archiwum Rodzinne Sanguszków [dalej: ARS] 2, 1. Testament Władysława Sanguszki i odpis do niego, s. 77; *Testamenty książąt Lubartowiczów-Sanguszków. Wybór tekstów źródłowych z lat 1750-1876*, oprac. J. M. Marszałska, W. Graczyk, Kraków 2011, s. 89.

umowy¹⁴. Podhorce były własnością Rzewuskich od 1718 r., kiedy to zakupiono je od królewicza Konstantego Sobieskiego za sumę 30 tys. złp¹⁵.

Z późniejszych źródeł dowiadujemy się, że umowa kupna zamku przez Sanguszków zawierała też szereg dodatkowych warunków: pozostawienie dostępu do zamku społeczeństwu (otwarte muzeum), obowiązek sprawowania mszy świętych za członków rodu Rzewuskich w kościele obok zamku¹⁶, wykorzystanie dochodów z zamku na jego restaurację i wzbogacenie zbiorów, do czego zobowiązano Eustachego jako nowego właściciela.

2. Tablica upamiętniająca restaurację zamku dokonane przez Eustachego Sanguszkę¹⁷.
Fot. A. Świątek, 2006.

Najcenniejsze zbiory z zamku w Podhorcach z inicjatywy ówczesnego burgrabiego¹⁸ Marcina Grabikowskiego zostały częściowo ewakuowane w czasach I wojny światowej do majątku Gumniska obok Tarnowa. Do Krakowa zbiory dotarły w czasie II wojny światowej, na podstawie decyzji niemieckiego Zarządu Archiwalnego Generalnego Gubernatorstwa w latach 1940-1941 po zajęciu przez Niemców majątków rodziny Sanguszków, oraz częściowo po wojnie¹⁹. Obecnie źródła archiwalne dotyczące Sanguszków jako właścicieli zamku w Podhorcach znajdują się w większości w zasobach Archiwum

Narodowego w Krakowie²⁰ i Archiwum Diecezjalnego oraz Muzeum Okręgowego w Tarnowie²¹. Wśród archiwaliów sanguszkowskich przechowywanych w Archiwum Narodowym w Krakowie wyodrębniono Archiwalia Podhoreckie. Kierownik Oddziału I tego archiwum Wiesław Filipczyk charakteryzuje je następująco: „(...) w ilości 17 m.b to akta wytworzone na przestrzeni od XVI do początków XIX wie-

¹⁴ ANKr., zesp. 637, ARS 44, Korespondencja. Władysław Sanguszko (1803-1870), układ według nadawców S-Rz (1823-1870), s. 1364-1403.

¹⁵ W. Kryczyński, *Zamek w Podhorcach*, Złoczów 1894, s. 18, *Biblioteka Powszechna*, nr 135-136.

¹⁶ ANKr., zesp. 637, Podh. IV/XIV, Sanguszko Eustachy. Podhorce. Sprawy kościoła. 1871, 8 s.

¹⁷ Zob. więcej: A. Biedrzycka, *Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*, t. 1: *Ziemia lwowska dawnego województwa ruskiego*, red. W. Drelicharz, oprac. A. Biedrzycka, Kraków 2005, s. 360; I. Папа, *Сангушки в історії Підгорецького замку (1865-1939). Джерела до вивчення (за краківськими і тарновськими архівними матеріалами)*, „Наукові записки НаУК-МА. Історичні науки” 2019, т. 2, s. 102.

¹⁸ Burgrabia – zarządca zamku (łac. *praefectus castrorum*).

¹⁹ W. Filipczyk, *Archiwalia sanguszkowskie w zasobach Archiwum Państwowego w Krakowie. Historia i stan obecny*, [w:] *Wokół Sanguszków. Dzieje, sztuka, kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej*, 29-30 czerwiec 2006, Ratusz, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, red. nauk. J. Skrabski, B. Bułdys, Tarnów 2007, s. 16.

²⁰ *Ibidem*, s. 15-27.

²¹ A. Sołtys, *Archiwalia sanguszkowskie w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie*, [w:] *Wokół Sanguszków...*, s. 9-14.

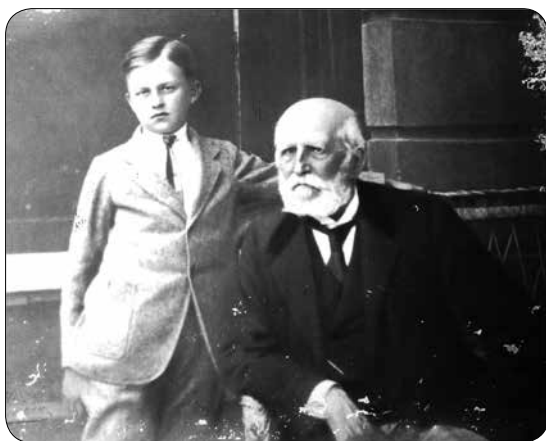
ku przez Koniecpolskich i Rzewuskich, ale znajdziemy tu także akta Sanguszków, Zasławskich, Zamoyskich czy innych rodów (...)”²². Materiały te zawierają akta gospodarcze (prawno-majątkowe), liczną korespondencję, akta wojskowe (głównie dotyczące Waclawa i Seweryna Rzewuskich), jak i *miscellanea*.

* * *

Postać księcia Eustachego Stanisława Sanguszki nie doczekała się dotychczas szczegółowego opracowania. Nie licząc wydanej przez jego żonę Konstancję publikacji zawierającej jego przemówienia i wspomnienia o nim²³, do tej pory o księciu szerzej pisali jedynie Stefan Kieniewicz w *Polskim słowniku biograficznym*²⁴ i Kazimierz Karolczak w *Encyklopedii Tarnowa*²⁵.

Eustachy Stanisław urodził się 13 lipca 1842 r. w Tarnowie. Jego rodzicami byli Władysław Sanguszko i Izabela z Lubomirskich. Miał dwóch braci: Romana Damiana i Pawła Romana oraz dwie siostry: Helenę i Jadwigę. Jego rodzicami chrzestnymi byli Stanisław Jabłonowski i Teresa z Lubomirskich Czartoryska²⁶.

Eustachy Stanisław Sanguszko miał szczęście urodzić się w jednym z najbogatszych wówczas „utytułowanych rodów”. Książęce pochodzenie Sanguszków nawet w II połowie XIX w. było zaletą w wymiarze społecznym i zaszczytem dla członków rodu²⁷. Taki sta-

3. Roman Damian i Roman Władysław (syn księcia Eustachego) Sanguszkowie. Fot. ok. 1913. Źródło: P. Sang. 189, k. 4.

²² W. Filipczyk, *op. cit.*, s. 27.

²³ *Eustachy Sanguszko*, Kraków 1907.

²⁴ S. Kieniewicz, *Sanguszko Eustachy Stanisław (1842-1903)*, [w:] *Polski słownik biograficzny* [dalej: *PSB*], t. 34, Wrocław 1993, s. 478-480.

²⁵ K. Karolczak, *Sanguszko Eustachy Stanisław (1842-1903)*, [w:] *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło, Tarnów 2010, s. 387.

²⁶ ANKr., zesp. 637, ARS 41, Testimonium ortus et baptismi. Dupplicatum (3.07.1860 r.), s. 205; Podh. IV/VI, Sanguszko Eustachy: osobiste; świadectwo chrztu; papiery dotyczące się spadku po ojcu; prywatne, s. 1.

²⁷ Brat Eustachego książę Roman Damian Sanguszko prowadził aktywną pracę nad uporządkowaniem archiwum rodowego w Sławucie i jego kilkutomową publikacją (*Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, kier. Z. L. Radziwiński, współudz. P. Skobielski, B. Gorczak, t. 1-7, Lwów 1887-1910) oraz finansował badania historii rodu (Z. L. Radziwiński, *Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta Fedora Olgierdowicza x. Ratneńskiego*, t. 1-3, Lwów 1906-1913). To wszystko wywołało naukowe debaty wokół kwestii pochodzenia rodu (I. Папа, *Дискусії навколо*

tus społeczny wpłynął na dzieciństwo i studia Eustachego²⁸. Wykształcenie zdobywał wprawdzie pod okiem prywatnych guwernerów w Krakowie²⁹. Następnie kontynuował studia w Paryżu w latach 1858-1862 (Lycée Impérial Bonaparte³⁰, Ministère de l'Instruction publique et des Cultes³¹, Faculté de Droit de Paris³²). Potem studiował na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego (1862-1864)³³. Już wtedy musiał przerywać studia z powodu rozpoczynającej się choroby płuc³⁴.

Od końca lat 70. XIX w. Eustachy stał się aktywnym uczestnikiem życia politycznego, zwłaszcza w kluczu tarnowskim, który odziedziczył po śmierci brata Pawła w 1876 r. Od tego czasu aż do samej śmierci obejmował różne stanowiska w administracji galicyjskiej. W działalności politycznej był raczej neutralny. Urząd marszałka krajowego (1890-1895) przyjął właściwie bez entuzjazmu, podobnie jak urząd namiestnika Galicji, który piastował w latach 1895-1898, po Stanisławie Badenim. Po trzech latach na własne życzenie zrezygnował ze stanowiska³⁵. Najbardziej wpływowi ówczesni politycy w Galicji – bracia Kazimierz i Stanisław Badeni³⁶ – liczyli na brak zdecydowania Eustachego, co miało pewne uzasadnienie, gdyż nie podejmował on radykalnych decyzji. Cieszył się jednak poparciem ludności miejscowej. Niemniej działalność społeczna Eustachego Sanguszki wyglądała dynamicznie – należał do licznych organizacji (np. od 1872 r. był członkiem Banku Galicyjskiego dla Handlu i Przemysłu oraz Galicyjskiego Towarzystwa Parcelacji i Budowy; od 1884 r. – członkiem zarządu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie; 1889 r. – prezesem oddziału Towarzystwa Rolniczego w Tarnowie i Towarzystwa Tatrzańskiego)³⁷. Warto wspomnieć o szeregu odznaczeń księcia Eustachego: Wielkiej Wstędze Orderu Leopolda³⁸, Or-

походження князівського роду Сангушків як початковий етап „генеалогічної війни”, „Дрогобицький краєзнавчий збірник” 2012, вип. 16, s. 497-511).

²⁸ J. Dunin Borkowski, *Genealogie żyjących utytułowanych rodów polskich*, Lwów 1895, s. 91-96.

²⁹ Sanguszkowie mieszkali w budynku na rogu ul. Franciszkańskiej 1 i ul. Brackiej 17. Budynek ten powstał w latach 1851-1853 według projektu architekta berlińskiego Plessnera dla rodziny Rosenthalów, a w ostatniej ćwierci XIX w. został zakupiony przez Sanguszków. J. Sadowski, E. Kwaśniewska, *Khittlowie – dziedzice Wilczkowiec i Masłomiącej*, „Nad Dłubnią. Kwartalnik Społeczno-Kulturalny” 2009, nr 3-4 (23-24), s. 3.

³⁰ ANKr., zesp. 637, ARS 41, Metryki, świadectwa szkolne, uniwersyteckie, paszporty, legitymacje, rachunki osobiste: Eustachego Stanisława Sanguszki ur. 1842. Diplôme de Bachelier, s. 201.

³¹ Ibidem, s. 285.

³² Ibidem, s. 211, 218-237.

³³ Ibidem, s. 213, 259-263.

³⁴ Ibidem, s. 251, 255-258.

³⁵ Ibidem, s. 478-479.

³⁶ Kazimierz Badeni został namiestnikiem Galicji (1888-1895), a później premierem Austrii (1895-1897). Stanisław był marszałkiem Sejmu Krajowego galicyjskiego (1895-1901 i 1903-1912). Rządzili w swoim czasie Galicją bez reszty (dowcipowano wówczas, że prowincję trzeba nazwać – parafrazując niemieckie Baden-Baden – królestwem Badeni-Badeni).

³⁷ S. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 478-479.

³⁸ Muzeum Okręgowe w Tarnowie IV 183, Order Leopolda nadany Eustachemu Sanguszcze 10 września 1894 r.; Archiwum Diecezjalne w Tarnowie [dalej: ADT], zesp. Archiwum XX. Sanguszków [dalej: P. Sang.] 150, Akta Eustachego Stanisława Sanguszki (1842-1903) dotyczące przyznania mu Wielkiego Krzyża Orderu Leopolda oraz zwrotu insygniów po jego śmierci w 1903 r., sztuk 8, k. 15; P. Sang. 151, Wielka wstęga Orderu Leopolda, koloru czerwonego z dwoma białymi szlakami bocznymi

derze Złotego Runa (1898)³⁹, Krzyżu Komandorskim papieskiego Orderu Piusa IX (1899)⁴⁰. Status społeczny i majątkowy, działalność polityczna sprzyjały postrzeganiu księcia Eustachego jako postaci wpływowej oraz mecenasa kultury. Mimo to nie przedstawiał być postrzegany jako człowiek – pozwalano sobie nawet żartować z jego osoby, np. odnośnie do jego znajomości języka niemieckiego czy skąpstwa w sprawach reprezentacyjnych⁴¹.

Dnia 11 lutego 1895 r. w Maciejowicach (na terenie ówczesnego Imperium Rosyjskiego)⁴² Eustachy poślubił Konstancję Annę Marię Zamoyską⁴³. Miała wtedy 31 lat, a on 52. Małżeństwo było zawarte raczej z rozsądku, jednak okazało się związkiem harmonijnym i szczęśliwym. W zbiorach Sanguszków na Wawelu⁴⁴ oraz w archiwum diecezjalnym w Tarnowie przechowywane są prywatne archiwalia Konstancji⁴⁵. Badaczka zbiorów tarnowskich Angela Sołtys opracowała główne wątki jej życia⁴⁶. Konstancja odegrała ważną rolę w życiu Eustachego, a po jego śmierci kontynuowała działalność społeczną, charytatywną, dbała też o zamek w Podhorcach.

Tak aktywna działalność polityczna i społeczna Eustachego Sanguszki wymagała dużo czasu i wysiłku. Co więcej, oprócz Podhorzec przejętych w 1867 r. posiadał także Gumniska (obok Tarnowa) od 1876 r. Najczęściej rezydował jednak w Tarnowie

(szer. 2,2 cm.), należąca do Eustachego Stanisława Sanguszki, namiestnika Galicji. Wstęga – tafta dwubarwna, 1894, 140 (obwód) x 10,5 cm (szer.), sztuk 1.

³⁹ ADT, P. Sang. 154, Akta Eustachego Stanisława Sanguszki w sprawie przyznania mu orderu Złotego Runa i związanych z tym zobowiązań oraz potwierdzenie zwrotu insygniów orderu po śmierci Sanguszki w 1903 r., sztuk 7, k. 11.

⁴⁰ ADT, P. Sang. 152, Dyplom papieża Leona XIII z roku 1899 przyznający Eustachemu Stanisławowi Sanguszce Krzyż Komandorski papieskiego orderu Piusa IX oraz litografia piórkowa, podkolowana, przedstawiająca strój orderowy. Na kopercie notatka ołówkiem dotycząca stroju orderowego, dystynktoriów oraz historii odznaczenia, sztuk 3, k. 3; P. Sang. 153, Wstęga papieskiego Orderu Piusa IX, koloru ciemnosafirowego z dwoma parami szlaków bocznych (szer. 1 cm.) barwy amarantowej, po Eustachym Stanisławie Sanguszcze, namiestniku Galicji. Wstęga – tafta dwubarwna, 1899, 130 (obwód) x 10,3 cm (szer.), sztuk 1.

⁴¹ S. Kieniewicz, *op. cit.*, s. 479.

⁴² Maciejowice – wieś w Polsce położona w województwie mazowieckim.

⁴³ ANKr., zesp. 637, Podh. IV/VI, 1-4 Sanguszko Eustachy: osobiste; świadectwo chrztu; 2. Выпись акта о бракосочетании Еустахія-Станислава-Сальватора (треих имени) Князя Сангушко-Любартовича с Констанцією-Анною-Марією (треих имени) Графинією Замойскою изъ дубликата актов гражданского состояния Мацьевичкого римско-католического прихода Седлецкой Губерніи за 1895 годъ, s. 3-6; Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, Dział Zbiorów Specjalnych, rkps. 7203, Zawiadomienia o ślubach Krewnych i Znajomych, 1859-1899, s. 113; E. Danowska, *Sanguszkowa Konstancja (1864-1946)*, [w:] *Encyklopedia Tarnowa...*, s. 387; J. Marszałska, *Sanguszkowa Konstancja (1864-1946)*, [w:] *Cmentarz Stary w Tarnowie. Przewodnik*, oprac. S. Potępa, A. Sypek, M. Trusz, Tarnów 1991, s. 68-70.

⁴⁴ ANKr., zesp. 637, ARS 95, Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946) – układ według nadawców A-P (1890-1931), 680 s.; ARS 96, Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946?) – układ według nadawców Sa (1890-1931), 1217 s.; ARS 97, Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946?) – układ według nadawców Sa-Rz (1890-1931), 1420 s.

⁴⁵ *Inwentarz Archiwum XX. Sanguszków w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie*, oprac. A. Sołtys, Tarnów 2004.

⁴⁶ *Ibidem*.

i był tam postacią znaną⁴⁷. Eustachy był również właścicielem licznych mniejszych dóbr⁴⁸.

Podhorce książę Eustachy odwiedzał niezbyt często, o czym świadczą relacje źródłowe. Bywał tam najczęściej z powodu przyjęć albo przyjazdów ważnych osób, w sprawach gospodarczych, przy okazji naprawy zamku czy dla kilkudniowego odpoczynku. Najchętniej jednak jeździł do Podhorzec, gdzie mógł udać się na polowanie, co było jego ulubioną rozrywką. Wzmianki o tym są krótkie, odnotowali to burgrabowie i żona, gdyż on sam nie lubił dużo pisać i nie spisywał nigdzie swoich aktywności.

4. Zamek w Podhorcach. Fot. Dmytro Pazyn, 2018.

Książę Eustachy zmarł 2 kwietnia 1903 r. w Bozen Gries w Tyrolu w 61. roku życia z powodu choroby płuc. Został pochowany w kaplicy rodowej na Cmentarzu Starym w Tarnowie. Koszt pogrzebu wyniósł 16 889 kor. i 32 hal.⁴⁹ Procesja pogrzebowa zgromadziła ogromne tłumy ludzi, co pokazują zachowane zdjęcia i dokładne opisy ówczesnych dziennikarzy (obecna była m.in. delegacja gminy Podhorce)⁵⁰. Pół

⁴⁷ Tytuł honorowego obywatela miasta nadano mu 5 kwietnia 1894 r. Ufundował również w imieniu rodziny główny ołtarz w katedrze tarnowskiej (Bazylice Mniejszej) w czasie jej przebudowy (1889-1900). W listopadzie 1910 r. z inicjatywy Konstancji ustawiono tam jego pomnik (projekt: A. Madeyski).

⁴⁸ J. Dunin Borkowski, *op. cit.*, s. 96.

⁴⁹ ANKr., zesp. 637, ARS 2, 5. Kapitały osobiste Romana Sanguszki 1906-1924 (Opracowanie spadkowe), s. 840.

⁵⁰ ADT, P. Sang. 176, 1903. Fotografie, 24,2 x 19,4 cm. i mniej, sztuk 9; Teczka XXVI: Zbiór Sanguszków, Fotografie z pogrzebu Eustachego Stanisława Sanguszki, namiestnika Galicji, w Tarnowie

stulecia po śmierci Eustachego, w 1945 r., w wyniku decyzji władz sowieckich zamek w Podhorcach stał się sanatorium, w którym leczono chorych na gruźlicę – chorobę, na którą zmarł książę. Funkcję tą zamek pełnił aż do 1996 r.

* * *

Jednym z najważniejszych źródeł dotyczących aktywności księcia Eustachego w samym zamku w Podhorcach jest wspomniana wyżej, dotąd niepublikowana „Kronika Podhorecka”. Zachowały się dwie jej wersje: jedna umieszczona w księdze z „Inwentarzem rysunkowym” Leona Rzewuskiego, obejmująca lata 1869-1887⁵¹, a druga skrupulatnie przepisana i wzbogacona uzupełnieniami oraz informacjami obejmującymi okres do 1906 r. Niniejsza edycja bazuje na tej drugiej, pełniejszej wersji „Kroniki Podhoreckiej”⁵². Podstawą wydania jest rękopis, który został spisany przez czterech burgrabiów: Antoniego Kryczyńskiego (1869-1890) i jego syna Władysława (1890-1892), Antoniego Szamlewicza (1903), Marcina Grabikowskiego (lipiec-grudzień 1906). Rękopis liczy 18 zapisanych dwustronnie, numerowanych kart o wymiarach 21 × 30 cm. Najwcześniejsza data odnotowana w dokumencie to 27 maja 1876 r., najpóźniejsza zaś to październik 1906 r. Większą część rękopisu sporządzono piśmem niezbyt starannym, co jest skutkiem przepisywania opisów roboczych⁵³ (dotyczy lat 1869-1887).

Niewiele wiemy o autorach „Kroniki”. Wspomniani Kryczyńscy w 1894 r. wydali małą książeczkę na temat zamku⁵⁴, a Marcin Grabikowski napisał pracę o dziejach zamku w okresie I wojny światowej⁵⁵. Poza tym nie posiadamy więcej informacji o postaciach burgrabiów – nie byli osobami publicznymi, więc na szczegóły ich dotyczące można natrafić jedynie przypadkowo: czy to w korespondencji gospodarczej, czy miejscowej prasie.

„Kronika Podhorecka” ma charakter chronologicznego, lecz niepełnego spisu informacji zarówno o pracach restauracyjnych w zamku, kościele zamkowym, jak i wydarzeniach związanych z ludźmi pracującymi w zamku oraz zwiedzającymi. Znajdujemy tu wzmianki o wydarzeniach ważnych w historii wsi (założenie szkoły, otwarcie stacji telegraficznej, obecność miejscowego lekarza Bienewalda), imiona mieszkańców wsi i okolic (pracowników zamku, folwarku, zarządców albo takich, którzy zapisali się w historii z powodu wzniesionego pożaru, kradzieży). Wspomniane w „Kronice” imiona i nazwiska mieszkańców wsi można sprawdzić dzięki

w 1903 r. wykonane w tarnowskich zakładach Leona Starży-Majewskiego i Tadeusza Mroczkowskiego; *Eustachy Sanguszko...*, s. 256.

⁵¹ ANKr., zesp. 637, Podh. II 158, Inwentarz rysunkowy zamku w Podhorcach (sporządzony przez Leona Rzewuskiego) 1859 (dodane „Zanotowanie ważniejszych robót koło zamku Podhoreckiego [1869-1887]”), ks., s. I-VI.

⁵² ANKr., zesp. 637, Podh. II 185, Kronika podhorecka, 1876-1906, ks.

⁵³ ANKr., zesp. 637, Podh. II 158, s. I-VI.

⁵⁴ W. Kryczyński, *op. cit.*

⁵⁵ M. Grabikowski, *Zamek podhorecki w okresie wielkiej wojny 1914-1920 (Kronika burgrabiiego M. Grabikowskiego)*, Gumniska 1931.

„Spisom członków gminy i przynależnych do niej, którzy są uprawnieni do wyboru” z Tek Shneidra⁵⁶.

Burgrabiowie skrupulatnie prowadzili „Kronikę” celem przedłożenia sprawozdania często nieobecnemu właścicielowi często właściciela. Kontynuowano tym samym tradycję zapoczątkowaną przez Leona Rzewuskiego, choć jego *Kronika...* miała raczej heroiczny charakter i skupiała się przede wszystkim na działaniach wojskowych, a o wydarzeniach związanych z zamkiem nie opowiadała wcale⁵⁷. Warto pamiętać, że Antoni Kryczyński zaczął prowadzić „Kronikę” prawie natychmiast po nabyciu zamku przez Sanguszków, kiedy wciąż żywe były opowieści o nadużyciach poprzednich zarządców majątku – Franciszka Remiszewskiego (1826-1832) i Feliksa Długoborskiego (1832-1833) – a także nieudanych próbach poprawienia kondycji zamku przez ówczesnego burgrabiego Różyckiego (1811-1833)⁵⁸. Stąd można odczytać obraz burgrabiego jako „dobrego ducha” zamku, który czuwa i dba o budowlę i wnętrza zamkowe oraz notuje dla potomków informacje o ważnych wydarzeniach.

Największą zaletą „Kroniki” jest to, że została ona spisana przez ludzi, którzy byli miejscowymi mieszkańcami (najprawdopodobniej burgrabia mieszkał bardzo blisko zamku albo nawet i w samym zamku). Wskazuje ona na ważność wydarzeń – miejscowych oraz światowych – z perspektywy burgrabiego, gdyż to on prowadził wpisy. Ten dokument pozostaje jedynym źródłem do badań nad miejscowością, gdyż nie posiadamy innych pisanych przez mieszkańców zamku i wsi tekstów z tego okresu.

„Kronika” potwierdza rzadkie wizyty księcia Eustachego w Podhorcach. Świadczy o tym fakt, iż burgrabia odnotowywał różne nadużycia miejscowych zarządców dóbr i lasu, organizowane przez nich uczty i doprowadzenie gospodarki do nędzy oraz przedstawiał swoje zmagania z nimi (dotyczy to lat 1882-1887).

Mieści też dużo informacji o pogodzie (7 wzmianek). Dowiadujemy się zwłaszcza o srogich zimach, burzach, gradzie, piorunach, wichrach, które wyrządzały szkody folwarkom, niszczyły rośliny ozime i jarzyny, a nawet dach i okna w zamku. Bardzo barwnie opisano szkody wynikłe z burzy w przeddzień wizyty arcyksięcia Rudolfa, która miała miejsce 5 lipca 1887 r. (zob. *Aneks 2*)⁵⁹. Zła pogoda była wyzwaniem w okresie między późną jesienią a wczesną wiosną, gdyż drogi gruntowe stawały się prawie nieprzejezdne, o czym zresztą świadczy mniejsza liczba odnotowanych wizyt gości. Co więcej, każde zawirowania pogody były testem kondycji zamku i wyzwaniem dla burgrabiego, mającego dokonywać napraw wynikłych szkód. Ważnym źródłem informacji na ten temat jest przede wszystkim zamieszczony w „Kronice” wykaz „ważniejszych restauracji w zamku i kościele podhoreckim od r. 1869 do 1887” za burgrabiego Antoniego Kryczyńskiego. Najwięcej informacji posiadamy o zamianie starych belek. Interesująca jest zwłaszcza wzmianka o belce z wrytym rokiem 1601. Ten fakt potwierdza hipotezę o istnieniu jakiejś twierdzy przed posta-

⁵⁶ ANKr., zesp. 684: Teki Schneidra 1236, Podhorce, s. 137-164, 213-234.

⁵⁷ L. Rzewuski, *Kronika Podhorecka. 1706-1779*, Kraków 1860.

⁵⁸ W. Kryczyński, *op. cit.*, s. 28-31.

⁵⁹ ANKr., zesp. 637, Podh. II 158, s. V-VI.

wieniem murowanego zamku. Architekt Adolf Szyszko-Bogusz po zbadaniu murów zamku w 1909 r.⁶⁰ zauważył: „(...) mury jego parteru i piwnic, jak również ich sklepienia pochodzą z innej, wcześniejszej budowy”⁶¹.

Z wspomnianego wykazu oraz samej „Kroniki” poznajemy również imiona rzemieślników, którzy pracowali okazjonalnie przy naprawie zamku (czy to planowanej restauracji, czy też z powodu usterek wynikłych wskutek burz lub zimy). W źródle napomknięci zostali blacharz (Karol Górka z Brodów [1877]), murarze (Antoni Fiałkowski i Michał Ryszkiewicz, murarz z Huty Oleskiej [1876], majster ciesielski Łukasz Sumyk z Oleska [1891], Jan Gajewski z Podhorzec [1875], „tutejsi [z Podhorzec] majstrowie”: Jan Gajewski z dwoma braćmi i Karol Adamczuk [1881], majster Jan Laskowski [1891]), kowal (Antoni Celner z Ponikwy [1879]), stolarz (Karol Müller [1879]), kuśnierz (Jan Bilski z Podhorzec [1884]).

„Kronika” odnotowała też szczególnie interesującą wizytę, która miała miejsce w zamku 5 lipca 1887 r. Księcia Eustachego odwiedził wówczas jego c.k. wysokość arcyksiążę Rudolf, a w spotkaniu uczestniczyło grono miejscowej arystokracji. Znamy nawet kartę dań z tego przyjęcia, będącego ciekawym świadectwem ówczesnych gustów. Ze źródła dowiadujemy się o przyjeździe specjalnego kucharza. Nazwy dań spisano w języku francuskim. Co do win, którymi częstowano gości, to jedno z białych (*Bordeaux blanc Château Latour Blanche*) wspomniano wśród zawartości piwnic zamkowych w 1874 r.⁶²

„Kronika” nie mieści szczegółowego spisu wszystkich wydarzeń dotyczących wioski czy zamku, dlatego warto sięgnąć również do źródeł uzupełniających. Takimi są np. korespondencje, akta majątkowe oraz księgi gości. Zwyczaj prowadzenia tych ostatnich był praktykowany w XIX w. w całej Europie. Badacz tego typu źródeł Jerzy Skrzypczak podaje taką definicję księgi gości: „kolekcja autografów, obejmująca krewnych, przyjaciół, bliższych lub dalszych znajomych, czy tylko przypadkowo pojawiające się osoby; miała swym wpisem poświadczać pobyt osoby w danym dniu lub okresie czasu, a także służyć do ewentualnego wyrażenia podziękowania za udzieloną gościnę i złożenia życzeń dla Gospodarzy”⁶³. Są najczęściej dwa rodzaje wpisów do takich ksiąg: autograf osoby opatrzony datą lub do tego jeszcze krótki tekst – opis pobytu i wrażenia. Co do listy osób zwiedzających zamek – najczęściej spotykamy nazwiska bliższych i dalszych krewnych, przyjaciół właścicieli, przedstawicieli ówczesnego środowiska arystokracji, władzy, sztuki lub osób podróżujących, które zatrzymały się w drodze. Jerzy Skrzypczak, na przykładzie domu Tarnowskich

⁶⁰ W ramach przygotowania monografii zamku (nie została zrealizowana) w dniach 19 września-6 października 1909 r. zostały przeprowadzone badania nad architekturą i wyposażeniem zamku podhoreckiego pod kierownictwem profesora Mariana Sokołowskiego. Uczestniczyli w nich: Konstancja Stębowska (badania tkanin i malarstwa), Adolf Szyszko-Bohusz (badania archeologiczno-architektoniczne), Stanisław Świerż-Zaleski (badania nad militariami i szklami), Stefan Zaborowski (profesjonalny fotograf).

⁶¹ A. Szyszko-Bohusz, *Podhorce*, „Sztuki Piękne” R. 1, 1924-1925, nr 4, s. 155.

⁶² ANKr., zesp. 637, Podh. II 158, Piwnica zamkowa. Przychud [!] i rozchud [!] wina w piwnicach zamku Podhoreckiego, spisano dnia 1go września 1874 r., niepag.

⁶³ *Anno Domini... Księga gości Chorzelowa*, oprac. J. Skrzypczak, Mielec 2000, s. 7.

w Chorzelowie określa charakter takich odwiedzin, które można odnieść także do zamku w Podhorcach: „Jedni zjawiali się często, inni raz na kilka lat, jedni zostawali na dłużej, inni tylko na parę godzin, na przysłowiowy «popas», by napić konie, a ci modniejsi i zamożniejsi, aby dolać benzyny do swych automobili i podkarmić w ten sposób konie – tyle, że mechaniczne”⁶⁴.

Zachowały się cztery księgi gości zamku w Podhorcach, które obejmują 109 lat (1826-1935)⁶⁵. O czasach Eustachego Sanguszki jako właściciela mówią dwie z nich⁶⁶. Szczegółowo zawartość tych dwóch ksiąg omawiają artykuły wspomnianej już Katarzyny Paduch⁶⁷.

Zachowane księgi gości zamkowych wskazują na wypełnienie zapisu z testamentu Leona Rzewuskiego odnośnie do otwarcia zamku dla społeczeństwa jako publicznego muzeum. Najdawniejsza księga gości wskazuje, że od początku XIX w. zamek częściowo już pełnił tę funkcję, o czym już wspomniano. W czasach Eustachego jako właściciela wśród zwiedzających większość stanowili przedstawiciele arystokracji, ale również pojawiali się uczniowie gimnazjów, duchowieństwo, artyści, badacze, fotografowie oraz uczestnicy różnych wycieczek służbowych.

Wśród zwiedzających najwięcej było przedstawicieli znanych rodów: krewnych (Zamoyskich, Czartoryskich, Branickich, Potockich, Lubomirskich, Sapiehów), mieszkających w niedalekiej odległości (Dzieduszyckich), ówczesnych polityków z rodzinami (zwiedzanie jako powód do spotkania i nawiązania kontaktu), przedstawicieli arystokracji (wycieczki jako ważna część życia elit – Lubomirskich, Radziwiłłów, Wodzickich, Sapiehów, Stadnickich, Badenich, Lanckorońskich), ale też zwykłych podróżników. Wśród zwiedzających znajdowało się dużo kobiet, ponieważ tego typu wycieczki były często przedsięwzięciami rodzinnymi, z udziałem żon i dzieci. Najczęściej podróże odbywały się od wiosny do później jesieni, co wiązało się z warunkami pogodowymi. Wpisy w tych księgach gości zawierały: imię i nazwisko osoby, datę wizyty, czasem nazwę miejscowości, z której odwiedzający pochodził, status społeczny, zawód, rzadziej kilka zdań opinii o właścicielach i o zamku oraz jego znaczeniu, zdarzały się też wiersze jako komentarz lub rysunki. Źródła te są ważne, gdyż zawierają wykaz osób zainteresowanych pałacem, statystykę takich wycieczek (liczba zwiedzających wzrosła w drugiej połowie XIX wieku), sposób odpoczywania ówczesnego społeczeństwa i wzrost zainteresowania obiektem wśród szerszych mas społecznych. Językiem wpisów był najczęściej polski, ale również można spotkać wpisy po niemiecku, francusku, włosku, angielsku, ukraińsku (w polskich źródłach określanym jako ruski), w jidysz, a nawet w egzotycznych językach wschodnich. Większość zwiedzających pochodziła z terenu ówczesnej Galicji. Wpisy bywały cha-

⁶⁴ *Ibidem*, s. 8.

⁶⁵ ANKr., zesp. 637, Podh. II 76, Księga zwiedzających zamek podhorecki (1826-1834); Podh. II 189, Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach (1835-1898), ks.; Podh. II 204, Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach, 1887-1935, ks.; Podh. II 191, Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach, 1923-1930.

⁶⁶ ANKr., zesp. 637, Podh. II 189; Podh. II 204.

⁶⁷ K. Paduch, *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach w latach 1887-1935...*, s. 91-105; eadem, *Księga autografów zwiedzających pałac w Podhorcach w latach 1923-1930...*, s. 241-252.

otyczne, niestaranne (nawet pisane ołówkiem), a pisownia bardzo zróżnicowana, co nie ułatwia ich odczytywania.

Z kręgu rodzinnego księcia Eustachego, oprócz jego najbliższych braci i sióstr, spotykamy najczęściej, jak już wspomniano, przedstawicieli rodów spokrewnionych z Sanguszkami. Powiązania Sanguszków z innymi rodami miały długą historię, dlatego istnieją nawet tablice genealogiczne, ułożone na przełomie XIX i XX w., które miały na celu wy tłumaczenie stopnia pokrewieństwa z najwybitniejszymi ówczesnymi rodami⁶⁸.

Z kręgu rodzinnego Konstancji wśród zwiedzających zamek najczęściej spotykamy przedstawicieli rodu Zamoyskich – jej siostry i braci: Andrzeja Przemysława Zamoyskiego, Marię Celinę Zamoyską, Teresę z Zamoyskich Zyberg-Plater, Jana Floriana Zamoyskiego, Różę Marię Zamoyską, Zofię z Zamoyskich Grocholską, Stanisława Kostkę Zamoyskiego, Władysława Leona Zamoyskiego, Jadwigę z Zamoyskich i Adama Michała Zamoyskiego.

Księgi gości zamkowych świadczą o modzie na podróżowanie po miejscach zabytkowych i rozwoju tego zjawiska na przełomie XIX i XX w. (lipiec-październik 1906 r. – 676 gości)⁶⁹. Tego typu wpisy były ważne nie tylko dla właścicieli, lecz również dla samych zwiedzających, ponieważ stanowiły narzędzie do utrwalenia pamięci o swoim pobycie w określonym miejscu. Najczęściej wpisywano się zwykłym atramentem. Niektóre wpisy zostały wyróżnione innym kolorem lub obrysowane dookoła, przypuszczam, że przez burgrabiego, dla zwrócenia uwagi na ważne postacie i ich rodzinę.

Rosnąca liczba zwiedzających wpływała pozytywnie na postęp prac renowacyjnych oraz znajdowała odbicie w zwiększeniu ochrony zabytku przed zbyt ciekawskimi gośćmi. Świadczą o tym zapisy w „Kronice” (np. w celu ochrony łoża króla Jana III wykonano nową, żelazną barierę, która uniemożliwiała zwiedzającym dotykanie starożytnych draperii nad łożem).

Dzięki skrupulatności burgrabów zamkowych posiadamy zatem niezwykle źródła opisujące codzienne życie na zamku w tym czasie. Świadczy to o tym, że przeciętni pracownicy, pełniąc swoje obowiązki, wypełnili życiem puste przestrzenie budowli. Szczegółowe zbadanie i wprowadzenie do użytku naukowego źródeł uzupełniających (księgi gości, korespondencje, akta majątkowe itd.) w przyszłości mogą pomóc odkryć nowe wątki historii zamku w Podhorcach.

Edycję „Kroniki” (*Aneks 1*) oraz opis przygotowań przed wizytą arcyksięcia Rudolfa (*Aneks 2*) przygotowano zgodnie z *Projektem instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku* autorstwa Ireneusza Ihnatowicza⁷⁰. Nie zmieniano jednak charakterystycznej dla regionu pisowni niektórych wyrazów, stylu i gramatyki, a także pisowni dużą literą niektórych wyrazów i zwrotów świadczących o szczególnym stosunku autorów kroniki do niektórych osób i rzeczy (np. Książę,

⁶⁸ ANKr., zesp. 637, Podh. IV/LXXI, 51, Sanguszkowie. Genealogie rodzin spokrewnionych z Sanguszkami k. XIX - pocz. XX w., 11 k.

⁶⁹ ANKr., zesp. 637, Podh. II 185, Kronika podhorecka, s. 18.

⁷⁰ I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1962, t. 7, s. 99-124.

Dobra). W tekście zmodernizowano natomiast ortografię i interpunkcję oraz literówki uniemożliwiające prawidłowe odczytanie sensu poszczególnych wyrażień.

ANEKS 1

Podh. II 185. Kronika podhorecka, 1876-1906, ks. Kronika podhorecka od r. 1876

Dnia 27 maja 1876 [r.] o godzinie 5^{tej} popołudniu piorun zapalił dolny folwark. Zgorzała stodoła, szpichlerz, szopa i wszystkie gospodarskie sprzęty, jako to: młocarnia, sieczkarnia, młynki, wagi itd.

Dnia 1 czerwca 1876 [r.] Koło zamku przez nieostrożność murarza Antoniego Fiałkowskiego zważyło się rusztowanie około galerii zachodniej i potłukli się mocno wyżej wymieniony i Michał Ryszkiewicz, murarz z Huty Oleskiej.

Dnia 16 lipca 1876 [r.] umarł w Nicei we Francji J[ąśnie]O[świecony] Książę Paweł Sanguszko, brat naszego JO Księcia Pana⁷¹.

Od dnia 14 września 1876 [r.] zaprowadzono i otwarto szkołę w górnych Podhorcach obok probostwa ob[rządku] łac[ińskiego]. Do zaprowadzenia tejże szkoły ja pierwszy myśl podniosłem i szczęśliwie do skutku doprowadziłem. Antoni Kryczyński. Ps. JO Książę Sanguszko później darował dom i ogród na szkołę górną, gdzie teraz jest.

Z dnia 11 na 12 lutego 1877 [r.] w nocy była straszna burza w całym kraju i bardzo wiele szkody wyrządziła. W zamku podhoreckim dach zerwało ze strony południowej na 70 sążni⁷²; mnóstwo okien narozbijało. Największy był kłopot z dachem, bo nieustannie śnieg padał na przemian z deszczem. Dnia 7 marca t.r. już dach był ukończony. Kosztowała reparacja przeszło 600 złr. Majster blacharski był Karol Górka z Brodów.

Od dnia 16 kwietnia 1877 [r.] śnieg padał nieustannie prawie do 3 maja. Nocami bywały przymrozki; oziminy najwięcej ucierpiały.

W r. 1877 pierwszy śnieg spadł dnia 15 grudnia, a dotąd tylko małe przymrozki były, najwięcej 6 stopni.

Dnia 4 stycznia 1878 [r.] Edward Plinta usunięty ze [stanowiska] rządcy Dóbr. Nastąpił Mieczysław Bardecki.

Dnia 31 stycznia 1878 [r.] Franciszek Romański suspendowany.

Dnia 7 lutego 1878 [r.] o godz. 5^{tej} popołudniu umarł w Rzymie Papież Pius IX⁷³ Ojciec święty w 86. roku życia; urodzony 1792 [r.]. Poprzednie imię nosił Jan Maria hr. Mastaj [Mastai Ferretti]. W Podhorcach odbyło się nabożeństwo żałobne za duszę śp. Piusa IX dnia 20 lutego 1878 [r.].

⁷¹ Z. Fras, *Sanguszko Paweł Roman (1834-1876)*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1993, s. 500; J. Marszałska, *Sanguszko Paweł Roman (1834-1876)*, [w:] *Cmentarz stary w Tarnowie...*, s. 52-53.

⁷² W taki graficzny sposób autor oznaczał miarę pola powierzchni.

⁷³ R. Aubert, *Pius IX, pope*, [w:] *New Catholic Encyclopedia*, vol. 11, Pauto-New York 1967, s. 405-408.

Dnia 3 lutego 1879 [r.] żona Michała Trzeciaka, fornała dworskiego, zostawiła dwoje dzieci same w domu i ogień pałacy się. Dzieci, bawiąc się ogniem, zapaliły łóżko i wskutek dymu oboje się podusiły.

Dnia 6 czerwca 1880 [r.] o godz. 5½ wieczór wypadł grad wielkości włoskiego orzecha; wytlukł wszystkie jarzyny i owoce poniszczył.

Dnia 1 września 1880 [r.] Cesarz Franciszek Józef przybył do naszego kraju. W Krakowie był przyjmowany najwspanialej; bawił tam 3 dni. W Kresowicach⁷⁴ koło Przemyśla był na manewrach 7 dni. D[nia] 11 września 1880 [r.] przybył do Lwowa, gdzie był witany od Polaków w strojach narodowych, bez żadnej policji, wojska i żandarmerii; 14^{go} odjechał do Czerniowic.

Od 1 lipca 1883 [r.] został usunięty pełnomocnik Józef Krasicki od zarządu majątkiem JO Księcia Sanguszkii. Defraudował krocie.

Dnia 8 września 1883 [r.] odbyła się wycieczka pamiątkowa ze Lwowa do Podhorzec w celu uczczenia 200^{nej} rocznicy oswobodzenia Wiednia i wiary katolickiej przez króla Jana III⁷⁵.

Dnia 13 kwietnia 1884 [r.] w samą Niedzielę wielkanocną dał się zamknąć w kościele podhoreckim Jan Bilski, kuśnier z Podhorzec, z rana po nabożeństwie. Chciał skorzystać z czasu, kiedy każdy zajęty będzie święconem. Dostał się do zakrystii, tam otworzył wytrychami komodę, wydobyl dwie skarbonki, wyniósł do sieni, rozbił i zaczął ładować kieszenie pieniędzmi [!]. Tymczasem organista Józef Kryczyński, niedawno owdowiał, niedługo raczył się święconem, wyszedł więc niebawem ze synem na spacer koło kościoła, a usłyszawszy szmer jakiś w kościele, otworzył kościół i przytrzymał złodzieja z pieniędzmi o 12^{tej} godz. w południe. W kasie było 430 zł.

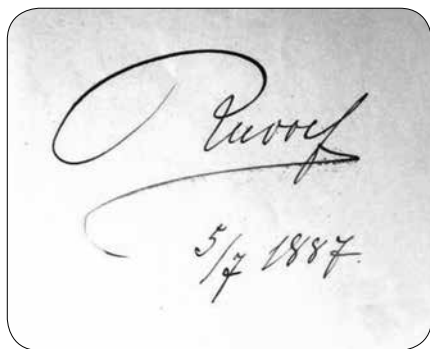
Od r. 1882 rządził tu majątkiem niejaki Stanisław Starzewski, a w lesie Juliusz Tobis, ale tak fatalnie, że zbytymi i niedbalstwem swoim doprowadzili do nędzy, iż nie ma za co ludzi utrzymać. Przez różne sztuczne i podle postępowanie trwało to lat cztery, a to od 1 stycznia 1882 do 16 marca 1886 [r.]. Zbytki były takie, że sam JO Księżę Sanguszko, gdyby oprócz Podhorzec nie posiadał nic więcej, nie mógłby sobie tak pozwalać. Bale bez ustanku, jak nie w Brodach albo Złoczowie, to w domu na folwarku lub u leśniczego; zimową porą każdej soboty bal w Złoczowie własnym kosztem wyprawiali. Na każdy bal dla żon drogie suknie sprawiali, nawet z Paryża takowe sprowadzali. Wycieczki w lecie do Koniuch⁷⁶ wyprawiali pocztą na rozstawne konie folwarczne, do czego było użytych każdego tygodnia 4 pary koni. W okolicznych miejscowościach szalone, dzikie ucztę wyprawiali, zapraszając oficerów złoczowskich. Tam zwozili kosztami wina zbytkowe i drogie jadła. Chłopaków ze wsi sprowadzali, zawiązywali ich do worków i tańczyć kazali. Krótko mówiąc, zbytki były takie, na

⁷⁴ Kresowice (właśc. Krysowice, ukr. Крисовичі) – wieś w powiecie mościckim, własność Stadnickich.

⁷⁵ ANKr., zesp. 637, Podh. II 189, s. 142-143 (Goście: „Bolesław Gorlewicz, Bolesław i Bronisław [Fiulkowscy], Adam [Kruszyl...], Wiktorya Yarzymowska, Wojciecha Kruszyńska, Zofia Ferlecka, M. Makan, Zofia Godlewicz, Helena Michlewska [...] Tadeusz Trzeleski, Ignacy Dąbrowski, Kamila i Jadwiga Rozwadowska [...]” [pisownia oryginalna]).

⁷⁶ Koniuchy (ukr. Конюхи) – wieś w rejonie kozowskim obwodu tarnopolskiego na Ukrainie. Położona ok. 60 km od Podhorzec. SGKP, t. 4, Warszawa 1883, s. 341.

które tylko największa lekkomyślność i głupota zdobyć się może. Gospodarstwo rolne tymczasem w opłakanym było stanie, tak że nikt pewnie na świecie gorzej nie gospodaruje. Pola prawie wszystkie odłogiem leżały; zaledwie może 10ta część lichy zasiano, i tego nigdy wczas nie zebrano; zawsze tylko słomę zgniłą zwozili na folwarki. Nie było też ani inwentarza czem przezimować, ani ludziom ordynaria dać z czego. Podatki nie płacono, inwentarz z głodu ginął i do takiej nędzy doprowadzili, że już nie było nic – a nawet na pensję po kilka miesięcy służba zamkowa czekać musiała. Żydzi korzystali z tego, bo każdy szedł do żyda i prosił, by mu dał coś do życia; w taki sposób żydzi raty propinacyjne uiszczali. Koniec tej rozpusty nastąpił wtedy dopiero, gdy Rząd zasekwestrował⁷⁷ wszystko bydło, pasiekę, sęgi⁷⁸ w lesie i co się znalazło, oprócz zboża, którego nie było. JO Książę Eustachy Sanguszko rzadko przyjeżdża, a mając dobre serce, czekał w nadziei, że może będzie lepiej. Nie chciał wierzyć, że się podobne zbrodnie dzieją, aż gdy Rząd chciał licytować za 7000 zaległych podatków, wtedy tak się zraził do tych łotrowskich rządców, że folwarki wypuścił w dzierżawę na lat 10. Tylko przez różne protekcje leśniczy został. Oj! Biedny ten Książę – nie ma ludzi sumiennych! Obecnie w lesie porządek taki, jaki był na folwarku, z tą różnicą, że las nie tak łatwo się zniszczy; ale jak tak dalej potrwa, to i las przepadnie, a pan leśniczy będzie panem całą gębą! Nikt nie jest w stanie opisać dokładnie, co się działo i dzieje. Ja, mieszkając w zamku, broniłem się jak od napadów tatarskich, gdyż chcieli koniecznie w salach wyprawiać bale i tańce, a zem zabraniał i JO. Księciu donosił, co się dzieje, za drogie pieniądze chcieli i chcą się mnie pozbyć. Najmowali podłych ludzi, by na mnie kalumnie pisali do JO Księcia. Za każdą skargę płacili 5 złr, a 500 złr ofiarowali żydom, aby

5. Autograf arcyksięcia Rudolf Habsburga wizytującego zamek w Podhorcach 5 lipca 1887 r. Źródło: ANKr., zesp. 637, Podh. II 204, Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach, 1887-1935, s. 1.

wynaleźli jaki środek pozbycia się mię. A gdy to nie pomogło, najęli sobie stolarza Müllera Karola, najpodlejszego charakteru człowieka, i ten mię oskarżył do c.k. Prokuratorii o obrazę Majestatu najfałszywiej w świecie, gdyż po przeprowadzeniu śledztwa sam oszczerca dostał się do Kryminału, wraz z synem, którego stawiał jako świadka. To szelmostwo dużo mię zdrowia kosztowało, gdyż dwa lata ciężko chorowałem na zapalenie kiszek. Wszędzie i zawsze, gdzie tylko mogą i mogli, szkodzić mi gorliwie starali się... 26 listopada 1887 [r.]. Antoni Kryczyński, burgrabia zamku i kasjer Dóbr.

W r. 1887, dnia 5 lipca zwiedził zamek podhorecki Jego C.K. Wysokość Arcyksiążę Rudolf, Następca Tronu⁷⁹, powitany u wnij-

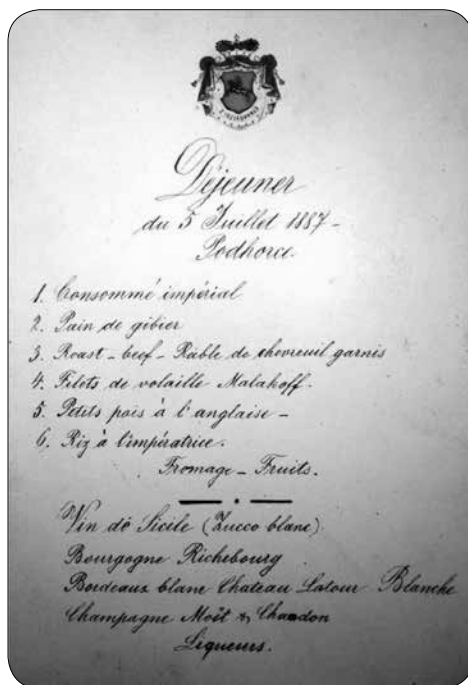
⁷⁷ Sekwestracja – zajęcie majątku, ruchomości na rzecz państwa.

⁷⁸ Sąg – 4 metry sześciennie drewna.

⁷⁹ B. R. Hamann, *Rudolf, Franz Karl Josef Erzhg. Von Österr., Kronprinz (1858-1889)*, [w:] *Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 9 (Lfg. 44), Wien 1987, s. 315.

ścia [!] przez Właściciela JO Księcia Eustachego Sanguszki i jego Siostrę Helenę księżniczkę Sanguszkównę⁸⁰.

Naprzeciw kościoła, na krańcu ogrodu ustawiono bramę triumfalną, z drzewa z lasów miejscowych, zdobną w festony⁸¹ i chorągwie o barwach narodowych. Na zamku zaś powiewały trzy chorągwie: w środku cesarstwa, po bokach Polski i Rusi. Przed zwiedzeniem zamku i jego pamiątek odbyło się śniadanie w Zbrojowni na I pi[ę]trze, do którego oprócz Dostojnego Gościa i JO Właściciela zasiedli: Eksc[elencja] Hr. Bombelles, Hr. Rosenberg Orsini, Freiherr g. Giesl⁸², Eksc. Namiestnik Zaleski, Marszałek Krajowy Hr. Jan Tarnowski⁸³, Hr. Józef Potocki⁸⁴, starosta Flechner, Prezes Gnoiński⁸⁵ i Pan Krechowicki⁸⁶; razem osób 12. Menu zaś śniadania: 1) Consommé impérial, 2) Pain de gibier, 3) Roast-beef-Râble de chenrenil garnis, 4) Filets de volaille Malakoff, 5) Petits pois à l'anglaise, 6) Riz à l'impératrice Fromage Fruits – Vin de Sicile (Zucco blanc), Bourgogne Richebourg, Bordeaux blanc Château Latour Blanche, Champagne Muët & Chandon, Ligneurs. Po śniadaniu zwiedził Arcyksiążę zwykłym porządkiem sale I piętra i wszystko bardzo się Mu podobało. Zabawiwszy prawie dwie godziny, odjechał do Pieniak⁸⁷ na obiad do J.E. Włodzimierza Hr. Dzieduszyckiego⁸⁸.

6. Menu z przyjęcia zorganizowanego w związku z wizytą w podhoreckim zamku arcyksięcia Rudolfa Habsburga. Źródło: ADT, P. Sang. 102, Teczka XIX: Obiad w Podhorcach 5 VII 1887; Menu i schemat rozsadzenia gości, k. 18-19.

⁸⁰ E. Danowska, *Sanguszkówna Helena (1836-21.04.1891)*, (Kraków), [w:] *Encyklopedia Tarnowa...*, s. 389; J. Marszałska, *Sanguszkówna Helena (1836-1891)*, [w:] *Cmentarz stary w Tarnowie...*, s. 56-58.

⁸¹ Festony – girlandy z kwiatów.

⁸² *Giesl von Gieslingen Wladimir Frh. (1860-1936)*, [w:] *Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 1, Graz-Köln 1957, s. 439.

⁸³ T. Zielińska, *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997, s. 422-423.

⁸⁴ J. Żurawicka, *Potocki Józef Karol (1854-1898)*, [w:] *PSB*, t. 15, Wrocław 1970, s. 76-78.

⁸⁵ *Gnoiński Jan, prezes Rady szkoły rolniczej w Jagielnicy*, [w:] *Wykaz Członków i Posłów Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskiem na VI. peryod w roku 1892*, Lwów 1892.

⁸⁶ A. Jopek, *Krechowiecki Adam (1850-1919)*, [w:] *PSB*, t. 28, Wrocław 1984, s. 260-262.

⁸⁷ Pieniaki (ukr. Пеняки) – wieś w obwodzie lwowskim, w rejonie brodzkim na Ukrainie. Położona na odległości ok. 30 km od Podhorzec. *SGKP*, t. 8, Warszawa 1887, s. 88-89.

⁸⁸ M. Tyrowicz, *Dzieduszycki Włodzimierz (1825-1899)*, [w:] *PSB*, t. 6, Kraków 1948, s. 123-126.

7. Sypialnia Jana III Sobieskiego. Fot. Edward Trzemeski, ok. 1880.

Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, Zbiory Ikonograficzne i Fotograficzne, brak sygn., nr id. DI 133082 MNW.

Tegoż roku, d[nia] 18 maja o godz. 1^{szej} z południa straszny huragan porobił ogromne spustoszenia. Dachy 140 m² zerwał, obie wieże powygiął, okna porywał; od strony północnej kolosalne lipy połamał i z korzeniami wyrwał [zob. *Aneks 2*].

Ważniejsze restauracje w zamku i kościele podhoreckim od r. 1869 do 1887 z zapisków burgrabiego Antoniego Kryczyńskiego.

W r. 1869 zaciągnięto belki nowe nad pokojem chińskim; sprowadzono takowe z lasów Buska⁸⁹. Na belkach starych był r. 1601.

W r. 1870 zaciągnięto belki nowe nad salą karmazynową; sprowadzono takowe z lasów Czechowskich⁹⁰.

W r. 1871 zaciągnięto belki nad salą złotą nowe – starym ucięto zgniłe końce i zaciągnięto nad przedpokojem sali dużej.

⁸⁹ Busk (ukr. Буськ) – miasto w obwodzie lwowskim, nad Bugiem, siedziba administracyjna rejonu buskiego na Ukrainie. Położone ok. 40 km od Podhorzec. *SGKP*, t. 1, Warszawa 1880, s. 480-481.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 779-780.

W r. 1872 zaciągnięto belki nad zbrojownią nowe po 7 sążni⁹¹ długie, sprowadzono takowe z lasów Kamionki-Strumiłowej⁹². Przez nieostrożność cieśli jeden belek przy wyciąganiu zerwał się z liny i spadł na dół, ale tak szczęśliwie, że się nikomu nic nie stało, chociaż 16 ludu stało na dole.

W r. 1873 zaciągnięto belki nowe nad salą zieloną, a stare po ucięciu zgniłych końców nad sypialnią Jana III.

W r. 1874 zaciągnięto belki nad salą żółtą nowe, a stare po ucięciu zgniłych końców nad Przedpokojem żółtym. W tym roku ukończono zatem zaciąganie belków [!] nad I pię[rem]. Kiedy zaciągano belki nad Przedpokojem żółtym, przyjechał do Podhorzec JO Księżę Sanguszko z Pp. hr. Zamoyskim, hr. Drohojewskim⁹³ i hr. Wodzickim⁹⁴. Wszyscy tedy wyszli przyglądać się robocie. J[asnie]W[ielmożny] hr. Wodzicki zaczął nawet po starych belkach skakać i myśląc, że niżej jest sufit z drzewa, skoczył na płótno. Materię [Materiał] przedarł i lecąc, uczepił się palcami za bardzo wąski gzyms i zawisł w powietrzu. Wtedy to burgrabia, A. Kryczyński, z wielką biedą zdołał przyjść z ratunkiem, zdejmując Hr. Wodzickiego po drabinie. Stało się to d[nia] 9 kwietnia 1874 [r.].

W r. 1871 w werandzie wschodniej wstawione są nowe drzwi wchodowe i dwa okna; w zachodniej nowe drzwi, a w r. 1873 dwa okna nowe.

W r. 1875 balkon narożny, wschodni, gdzie orzech rośnie⁹⁵, cały nowym ciosem od fundamentu przełożony. Koszt 1000 złr. Majster: Jan Gajewski z Podhorzec. Tegoż roku dane są nowe story [zasłony] w pokojach I piętra: tj. w gabinecie Jana III, w sali zwierciadlanej, żółtym przedpokoju, sali żółtej i zielonej, przedpokoju sali dużej i w zbrojowni. Tegoż roku dane są nowe okna na dole: w salonie JO Księcia w pokoju gościnnym obok salonu i w sieni, gdzie prowadzą wschody [schody] na wieżę wschodnią.

W r. 1876 posadzka na balkonie narożnym zachodnim cała cementowana i mury także. Tegoż roku okna nowe dano do innych pokojów gościnnych. Również nowe story dano w sali karmazynowej, chińskiej, złotej i na dole w pokoju jadalnym.

W r. 1877 schody i mury za zamkiem na nowo z fundamentu przemurował murarz Jan Gajewski z Podhorzec. Nowe okna dano: jedno na II piętrze nad salą karmazynową I w garderobie JO Księcia. Od 22 do 29 marca t.r. kryto dach na zakrystii kościelnej. Majster Karol Górka z Brodów. Dnia 14 listopada 1877 [r.] założono

⁹¹ Sążeń – dawna jednostka długości równa rozpiętości ramion ludzkich; trudna do precyzyjnego ustalenia. Por. *Енциклопедія історії України*, t. 9, Київ 2012, s. 422-423.

⁹² Obecnie Kamionka Bużańska (ukr. Кам'янка-Бузька) – miasto w obwodzie lwowskim, siedziba administracyjna rejonu kamioneckiego na Ukrainie. Położona ok. 65 km od Podhorzec. *SGKP*, t. 3, Warszawa 1882, s. 782-788.

⁹³ Z. Wdowiszewski, *Drohojewski Jan Marian (1858-1911)*, [w:] *PSB*, t. 5, Wrocław 1989, s. 385.

⁹⁴ St. Koźmian, *Ludwik Wodzicki. Życiorys*, Kraków 1894.

⁹⁵ „Orzech Sobieskiego” – zabytkowy orzech włoski, który zgodnie z przekazami został posadzony za czasów Jana III, a na tym drzewie zawieszony był sztandar. ADT, P. Sang. 113, 1933-1939. Fotografie, 1a; P. Sang. 114, 1910-1939. Fotografie, 9, 12; 240. *rocznica śmierci króla Jana III Sobieskiego* [film], [online:] <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl%2Fnode%2F4211> – 14 V 2019.

8. „Orzech Sobieskiego” przy pałacu w Podhorcach wraz z zawieszonym sztandarem. Źródło: P. Sang. 114, 1910-1939. Fotografie, 9.

W r. 1880 w kościele 4 okna duże niższe dano nowe – futryny zostały stare. W zakrystii i w sieni okna nowe. Tegoż roku organy sprowadzono ze Lwowa; wyrób Jana Mirińskiego, za 900 złr w.a. z dodatkiem pozytywki starej. Ustawiono 22 czerwca. Tylko za mojem staraniem organ ten sprowadzono, gdyż w parafii dużo było przeciwników, a ks. Proboszcz Stan[isław] Zawistowski bardzo lubi tylko pieniądze w gotówce. Antoni Kryczyński, burgrabia zamku. W zamku ułożono płyty od strażnicy do werandy zachodniej i murek zewnętrzny zmurowano. W ogrodzie zamkowym ustawiono figury kamienne przed bramą, które zaniedbane leżały w ogrodzie.

W r. 1881 w zamku stanęła bariera kamienna nad kazamatami od strony zachodniej. Z kamienia miejscowego robili tutejsi majstrowie: Jan Gajewski z dwoma brać-

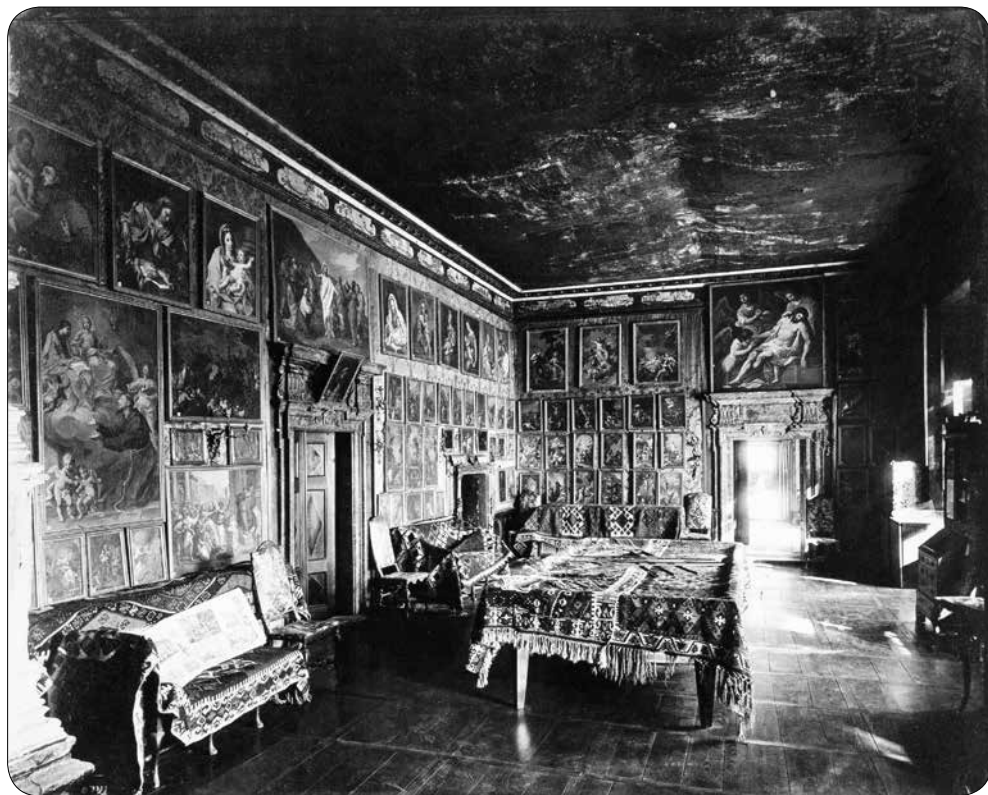
5 nowych okien w kaplicy zamkowej podług wzoru okien klasztoru w Podkamenienu. Kosztowały 132 złr w.a.

W r. 1878 mur za zamkiem i bariera z figurami nowym ciosem wymurowana. Dachy na bastionach na nowo poprzekładane. W fosie od wschodu mur od wałów zwalony zmurowany. W dziedzińcu wschody po obiech [obu] stronach na cement przekładane. Gzymsy na zamku wokoło pod I i II piętrem cementowano. Dach na zamku kitowany i malowany. W bramie i bibliotece okna nowe dano – tudzież w Kościele w kopule.

W r. 1879 reparowano bramę żelazną, która w dołu [w dolnej części] była bardzo zepsuta. Majster Antoni Celner z Ponikwy⁹⁶ – za rządcy Dóbr P. Bardeckiego. Tegoż roku reparowano komody I piętra z blatami marmurowymi, dwie małe komódki, szafy angielskie z lustrami, stare stoły i dużo innych rzeczy. Wiele fornerów⁹⁷ do komód dodano nowych. Majster Karol Müller. Tegoż roku zaczęto układać płyty kamienne nad kaza[ma]tami od frontu – 60 sążni. Dach gontowy usunięto. W bramie wewnątrz mury na nowo tynkowane.

⁹⁶ Ponikwa (ukr. Пониква) – wieś w rejonie brodzkim obwodu lwowskiego na Ukrainie. Położona ok. 13 km od Podhorzec; *SGKP*, t. 8, Warszawa 1887, s. 779.

⁹⁷ Fornir – cienko skrawany płat drewna.

9. Sala Zielona. Fot. Edward Trzemeski, ok. 1880. Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, Zbiory Ikonograficzne i Fotograficzne, brak sygn., nr id. DI 133077 MNW.

mi i Karol Adamczuk. Kosztowało zlr 228 w.a. Tegoż roku restaurowano w kościele całą facjatę u góry: wszystkie gzymsy na nowo kłamrowano⁹⁸ i cementowano; schody frontowe na cement przełożono; obie dzwonnice całe restaurowano. Wszystko to kosztowało z górą 700 zlr nakładem JO Księcia Sanguszki. Jesienną porą w zamku postawiono dwa piece nowe w pokojach gościnnych. W dziedzińcu posadzkę kamienną na nowo przełożono. Strażnicę kamienną na balkonie koło Zbrojowni uratowano od runięcia za pomocą klamer. – Wszystko to robiono za staraniem się Pana Pełnomocnika Józefa Krasickiego.

W r. 1882 w kościele ołtarz dawny na nowo zrestaurowany odzłocony i odlakierowany wraz z amboną – kosztem JO Księcia Eust[achy] Sanguszki wspólnie z W[ielebnym] Księdzem Proboszczem Zawistowskim. Robotę tę wykonał Władysław Gąsecki z Warszawy, wychodźca z r. 1863 za kwotę 650 zlr. W zamku ułożono dalej posadzkę na kazamatach od bramy do strażnicy wschodniej i mur, czyli kremle, także zmurowano. We fosie po prawiej stronie bramy mur zwalony na powrót zmurowany. Koło i wał do studni zamkowej zrobił nowe Jan Brojanowski.

⁹⁸ Klamrować – spinać, łączyć.

W r. 1883 w zamku dołożono resztę posadzki kamiennej na kazamatach aż do werandy wschodniej i mur także zmurowano na czerwono, nie oblewając cementem.

W r. 1884 w dziedzińcu ustawiono na kazamatach z drugiej strony resztę balustrady kamiennej. Naokoło ogrodu dano nowe sztachety przepłatane zamiast zwykłego płotu.

W r. 1885 na 2^{gim} piętrze zaciągnięto nowe belki nad Sypialnią Jana III.

W r. 1886 restaurowano w bramie wozownię, starą kuchnię i spiżarnię; schody z dziedzińca i za zamkiem.

W r. 1887 belki nowe na II^{gim} piętrze nad salą zieloną zaciągnięto. Wieże obie przez huragan, jaki był 18 maja, pochylone, dach zerwany 140 m, okna w werandach powyrywane zrestaurowano wszystko zupełnie. Za zamkiem przy wschodach z I tarasu nową balustradę kamienną ustawiono, a wschody przy altanie zachodniej z gruntu przemurowano. W mieszkaniu burgrabiego wskutek okazania się grzyba podłogi dano nowe. Do kredensu dużo naczyń przykupiono. W Kościele okno najwyższe od zachodu nowe założono, a tudzież dach koło kopuły nową miedzią naprawiony. Parkan od gościńca zupełnie nowy zmurowano i płytami kamiennymi przybito. Kosztowała ta robota 600 złr; brama żelazna nowa ze Lwowa sprowadzona za 80 złr, a około dano nowe drewniane sztachety. WKS. Proboszcz Stanisław Zawistowski dodał na te roboty 300 złr z własnej szkatuły, w której się dużo znajduje.

Kronika podhorecka od r. 1890

Dnia 15 kwietnia 1890 [r.] Antoni Kryczyński, długoletni burgrabia zamku, zakończył życie, zostawiwszy żonę i siedmioro niezaopatrzonego rodzeństwa. Osierociałą rodziną zaopiekował się Dostojny Właściciel JO Eustachy Książę Sanguszko, który w zmarłym stracił najzyczliwszego sługę; zamek zaś stracił swego najgorliwszego opiekuna i orędownika. Nie żałował bowiem śp. Antoni Kryczyński ani pracy, ani trudu, aby idąc za życzeniem JO Księcia Właściciela, zamek stopniowo restaurować i chronić od ruiny. Stąd też gmach zamkowy wraz z kościołem bardzo wiele zawdzięcza sumienności i pieczołowitości śp. Antoniego, który gorliwość swą przepłacił utratą zdrowia, najpierw sparaliżowaniem rąk od okrutnych przeciągów w zamku, a w końcu wskutek grypy⁹⁹ i choroby piersiowej, jaka się z grypy wywiązała, nastąpiła katastrofa. Ciało zmarłego odprowadzono na cmentarz podhorecki dnia 17 kwietnia 1890[r.]. Cześć Jego pamięci!

Zarząd zamku po śmierci śp. Antoniego Kryczyńskiego oddany został synowi jego Władysławowi Kryczyńskiemu. Przy tej sposobności zamek cały zlustrowany został przez JO Księcia, który zabawił wówczas w Podhorcach przez 10 dni. Objazd był 6 maja 1890 [r.]. Leśniczym i rządcą w dobrach podhoreckich jest po ten czas Juliusz Tobis, drugim leśniczym i kasjerem Dóbr jest Karol Petzel. Obydwa folwarki dzierżawi dalej Izraelita Chaim Majer Krell. Proboszczem gr[eko]k[atolickim] jest

⁹⁹ Influenza – dawniej grypa.

ks. Piotr Korczyński. Parafią ob. łac. administruje ks. Franciszek Gut. Superiorem OO. Bazylianów jest Ks. Antoni Kuczyński.

Dnia 23 września 1890 [r.] JO Eustachy Książę Sanguszko, właściciel Podhorzec, został mianowany Marszałkiem Krajowym – po przyjęciu dymisji Jana Hr. Tarnowskiego. Dnia 5 października przybył do Lwowa, witany na dworcu przez J[ego] E[minencję] Hr. [Kazimierza] Badeniego¹⁰⁰, Namiestnika Galicji i wielu innych przedstawicieli władz.

Dnia 7 stycznia 1891 [r.] przybył do Podhorzec nowy proboszcz ob. łac. WKs. Kazimierz Jaworek, który z powodu wielkiej ruinacji [ruiny] na probostwie tymczasowo, aż się plebania wyrestauruje, zamieszkał w zamku.

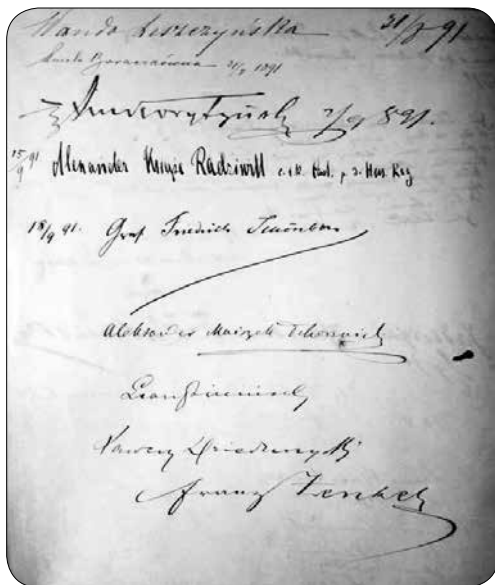
W maju 1891 [r.] aby uniknąć i zapobiec przeciągom, dano w kościele dwoje nowych drzwi oszklonych na chórze; tudzież równocześnie zaaplikowano nowe drzwi oszklone przy wejściu do zakrystii z kościoła.

Dnia 6 czerwca 1891 [r.] organ kościelny nastroił organomistrz ze Lwowa, Żebrowski¹⁰¹.

Dnia 26 lipca 1891 [r.] zmurowano nowe blanki przy platformie od frontu – majster Jan Laskowski. Mur czerwony, fugowany cementem.

Od 4 do 6 sierpnia 1891 [r.] bawił w Podhorcach JO Książę Sanguszko, lustrując zamek i las.

W sierpniu 1891 [r.] reparowano wszystkie kominy na dachu, przy czym dodano 10 nowych kul kamiennych, których brakowało. W tym czasie rozpoczęto również restaurację wieży zachodniej. Wieża ta z biegiem czasu pochyliła się ogromnie, gdyż wiązanie wewnętrzne zgniło niemal zupełnie. Stąd też JO Książę Pan rozkazał część wierzchnią, która była najbardziej zepsutą, zerwać, nowe wiązanie dać i nową blachą przykryć. Majstrem cieielskim był Łukasz Sumyk z Oleska, a robotę blacharską wykonał Karol Górka, blacharz z Brodów. Cała robota kosztowała do 400 złr w.a.

10. Autografy uczestników wizyty ministra sprawiedliwości hr. Friedricha Schönborna w zamku w Podhorcach 18 września 1891 r. Źródło: ANKr., zesp. 637, Podh. II 204: Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach, 1887-1935, s. 11.

¹⁰⁰ S. Starzyński, *Badeni Kazimierz (1846-1909)*, [w:] PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 205-207.

¹⁰¹ Prawdopodobnie mowa o Aleksandrze Żebrowskim (1851-1910) – przedstawicielu rodziny organmistrzów mieszkających we Lwowie, właścicielach fabryki organów. Żebrowski od 1888 do 1907 r. prowadził firmę we Lwowie, później przeniósł się do Krakowa. С. Каліберда, *Органи Львова і Галичини, історія і сучасність*, Львів 2014, s. 394-399.

11. Autograf Henryka Sienkiewicza (drugi od góry), odwiedzającego zamek w Podhorcach 12 listopada 1891 r. Źródło: ANKr., zesp. 637, Podh. II 204; Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach, 1887-1935, s. 13.

Dnia 18 września 1891 [r.] zwiedził Podhorce Minister sprawiedliwości Hr. Friedrich Schönborn¹⁰². Towarzyszyli Mu: Ekscelencja Włodzimierz Hrabia Dzieduszycki z Pieniak, Aleksander Mniszek Tchórznicki¹⁰³, Leon Hrabia Piniński¹⁰⁴, Ksawery Hr. Dzieduszycki¹⁰⁵ i Franciszek Zenker. Zbrojownia zamkowa najbardziej się podobała panu Ministrowi, był więc w niej dwa razy. Po zwiedzeniu zamku podejmowany był P. Minister ze świtą w imieniu JO Księcia Marszałka w dolnych pokojach pod namiotami¹⁰⁶, po czym udał się w dalszą podróż do Pieniak.

Dnia 18 grudnia 1891 [r.] przybył do Podhorcec JO Książę Marszałek celem urządzenia polowania w lasach podhoreckich. W polowaniu wzięli udział: JO Książę Lubomirski z Przeworska¹⁰⁷, p. starosta złoczowski dr. Roder, sekretarz starostwa p. Tenczarowski, podprokurator Państwa p. Seidler ze Złoczowa, adwokat p. Stanisław Wesołowski ze Złoczowa, właściciel Sewerynki p. Mieczysław Ujejski i dzierżawca Dóbr p. Pausza. Dzień polowania był niestety dość fatalny, gdyż zamieć śniegowa była okropna, ale mimo to polowanie udało się dość dobrze, gdyż zabito 21 zajęcy i 2 kozły; strzałów padło 43. Po polowaniu zasiedli wszyscy uczestnicy do obiadu pod namiotami w apartamentach JO Księcia Pana.

Tegoż r. 1891, a mianowicie 12 listopada, zwiedził zamek podhorecki Pan Henryk Sienkiewicz¹⁰⁸.

W marcu 1892 [r.] był tak silny wicher, że część barierek drewnianych znajdujących się na werandzie zachodniej zerwał. Około tego czasu Antoni Fiałkowski murarz wraz z piętnastoletnim synem zabili Piotra Iskrę wyrobnika.

Od 4 do 6 lipca 1892 [r.] bawił w Podhorcach JO Książę Marszałek Sanguszko.

¹⁰² F. Lehne, Schönborn, Friedrich Gf. (1841-1907), *Politiker*, [w:] *Österreichisches biographisches Lexikon und biographische Dokumentation 1815-1950*, Bd. 11 (Lfg. 51), Wien 1995, s. 57.

¹⁰³ E. Zajac, *Obywatele Honorowi Królewskiego Wolnego Miasta Sanoka*, Sanok 2002, s. 67-69, *Biblioteka Sanocka*, t. 7.

¹⁰⁴ J. Zdrada, *Piniński Leon Jan (1857-1938)*, [w:] *PSB*, t. 26, Wrocław 1981, s. 332-337.

¹⁰⁵ M. Tyrowicz, *op. cit.*, s. 123-126.

¹⁰⁶ Chodzi tu prawdopodobnie o namioty zawieszane w pokojach na parterze: „namiot turecki z pod Wiednia”, „dwa namioty z pod Chocimia”. W. Kryczyński, *op. cit.*, s. 49-51; J. K. Ostrowski, J. Petrus, *op. cit.*, s. 15.

¹⁰⁷ Prawdopodobnie mowa o Andrzeju Lubomirskim (1862-1953). Zob. T. Zielińska, *op. cit.*, s. 154.

¹⁰⁸ H. Markiewicz, *Sienkiewicz Henryk Adam Aleksander Pius (1846-1916)*, [w:] *PSB*, t. 37, Warszawa-Kraków 1996, s. 203-217.

W nocy z d[nia] 27 na 28 sierpnia 1892 [r.] zgorzała chata wyrobnika Gurwina obok folwarku dolnego.

Od połowy sierpnia 1892 [r.] panowały w całym kraju ogromne upały i posuchy.

Dalszy ciąg Kroniki podhoreckiej od r. 1903

Dnia 16 sierpnia 1903 r. z polecenia JO św. Księżnej Pani Konstancji Sanguszkowej¹⁰⁹ przyjechałem do Podhorzec objąć obowiązek burgrabiego, po p. Karolu Petzlu, który z powodu podeszłych lat przeszedł na emeryturę – 26 sierpnia przybył z Gumnisk p. Krzyczkowski rachmistrz i w obecności p. Tobisa (rządcy dóbr Podhoreckich) oddali mi wszystkie starożytnie pamiątki pod opiekę – Antoni Szamlewicz.

Dnia 1go lipca 1906 r. z woli¹¹⁰ JO Księcia Romana Olgierdowicza Sanguszki¹¹¹ ordynata na Sławucie, Zasławiu i Białogrodce (na Wołyniu) starszego brata śp. J.E. Księcia Eustachego hrabiego na Tarnowie i dziedzica Podhorzec, byłego Marszałka Krajowego – później c.k. namiestnika Królestwa Galicji etc., tajnego radcy i Kawalera orderu „Złotego Runa” – zmarłego w Gries (w Tyrolu) dnia 2 kwietnia 1903 r. w 59. roku życia – tudzież z woli JO z hrabiów Zamoyskich Księżny Eustachowej – objął obowiązek zarządcy zamku – Marcin Grabikowski.

Pierwszą czynnością, którą rozpoczął swój obowiązek, było uregulowanie i wyprostowanie drogi prowadzącej od Kościoła do pięknej grabowej alei parku zamkowego. W tym r. 1906 zrobiono wiele – z polecenia JO Księżny – co do upiększenia parku i ochrony czcigodnych pamiątek przeszłości.

Między zabudowaniami stajen Hetmańskich a grabową aleją był sad, który wskutek starości był zupełnie bezużyteczny; został więc wytrzebiony, a na miejscu jego powstała wspaniała polana harmonizująca z drugą stroną.

W zabudowaniach stajen Hetmańskich urządzono pokoje dla wygody gości przybyłych w celu zwiedzania zamku i jego zabytków; przygotowano pokój ordynacyjny dla doktora Bienewalda – przez skarb utrzymywanego, który od lat 30 pełni obowiązek lekarza dla ludności w Podhorcach. Dachy stajen Hetmańskich pokryto nową papą.

¹⁰⁹ E. Danowska, *Sanguszkowa Konstancja...*, s. 387; J. Marszałska, *Sanguszkowa Konstancja...*, s. 68-70.

¹¹⁰ Śmierć Eustachego zmieniła sytuację Konstancji i małego Romana (miał wówczas dwa lata). Konstancja stała się właścicielką obszernych dóbr, które odziedziczyła po mężu. Jednak spadek ten łączył się z dużą odpowiedzialnością i obowiązkami związanymi z jego zarządzaniem. Zgodnie z ówczesnym prawem Konstancja nie mogła samodzielnie opiekować się synem. Prawną opiekę nad małym Romanem sprawowali najbliżsi członkowie rodziny: w pierwszych latach był to Kazimierz Lubomirski jako pierwszy kurator (1903-1920) oraz brat Konstancji – Jan Florian Zamoyski (1920-1922). Plenipotentem małego Romana w sprawach majątkowych był w tym czasie Adam Zamoyski. Jednak później, w wyniku decyzji sądowej, formalną opiekę nad dzieckiem i majątkiem przejął brat zmarłego – Roman Damian Sanguszko.

¹¹¹ J. Długosz, *Sanguszko Roman Damian*, [w:] *PSB*, t. 34, Wrocław 1993, s. 507-509; ANKr., zesp. 637, ARS 2: 1. Tytuły własności (testamenty, pełnomocnictwa, akta w sprawach dziedziczenia dóbr) 1735-1917; 2. Dzierżawy 1761-1894; 8. Akta różne, osobiste 1729-1890 (Testament Władysława Sanguszki i jego odpis, s. 65-79), s. 1121-1146.

12. Sala Rycerska (Stołowa). Fot. Edward Trzemeski, ok. 1880. Źródło: Muzeum Narodowe w Warszawie, Zbiory Ikonograficzne i Fotograficzne, brak sygn., nr id. DI 133076 MNW.

Meble w zamku zostały pociągnięte nową materią.

Przerobiono wszystkie zamkowe materace.

W przedpokoju umieszczono żelazne wieszadła; dano nowe drewniane blaty przy oknach, kupiono dwie wiszące lampy do przedpokoju i kredensu, dano nowe story do wszystkich okien i drzwi na pierwszym piętrze, tudzież zniesiono z drugiego piętra szczątki pięknej i pamiątkowej karety¹¹² do sali recepcyjnej.

W celu ochrony cennego łoża Króla Jana III zrobiono nową żelazną barierę, która uniemożliwia ciekawym zwiedzającym dotykanie starożytnych draperii nad łożem. Na pamiątkowy trzewik Królowej Marii Kazimiery Sobieskiej zrobiono żelazną oszkloną gabioletkę [!]; przymocowano do belek obramowanie artystycznego sufitu w sali rycerskiej. W dwóch ostatnich parterowych pokojach znajdujących się od strony zachodniej zamku zasypano około dwu metrów głębokie doły wykopane niegdyś

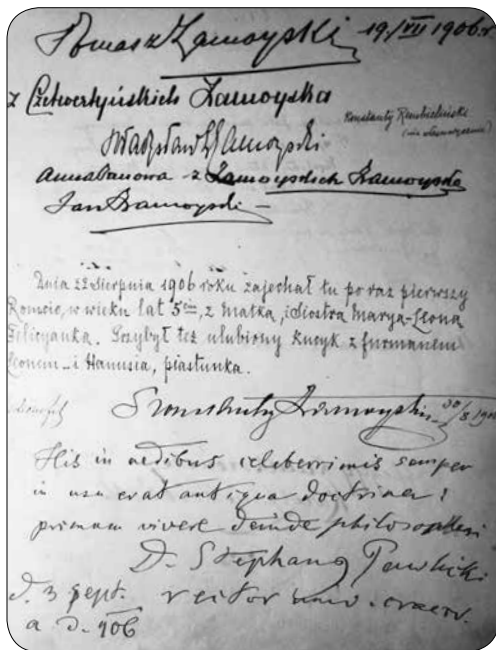
¹¹² Wg W. Kryczyńskiego na drugim piętrze znajdowały się „resztki ślubnej karety księżny marszałkowej Lubomirskiej, a przed kareta rozłożona była pyszna i dobrze jeszcze zachowana uprzęż na sześć koni” (W. Kryczyński, *op. cit.*, s. 88). Miała to być kareta ze ślubu Wacława Rzewuskiego i Anny Lubomirskiej w 1732 r. w Przeworsku (*ibidem*, s. 19).

w celu poszukiwania urojonych skar-
bów, i możliwie te pokoje uporząd-
kowano. Zaplombowano cegłą i wapnem,
a wewnątrz wypełniono ziemią wygniłe
otwory staruszki-lipy rosnącej w parku
po wschodniej stronie.

Piwnice zamkowe wyczyszczono
z różnego rodzaju gnijących odpadków;
było bowiem zwyczajem, że oprócz
służbę pełniącego zarządcy zamku –
rodziny byłych burgrabiów składały na
zimę do piwnic zamkowych: kartofle,
kapustę i inne jarzyny – lecz nikt nie
poczuwał się do obowiązku uprząta-
nia śmieci, które wytwarzały bardzo niemi-
łe, a nawet szkodliwe wyziewy.

Dnia 18 i 19 lipca b.r. 1906 za-
szczyliła bytnością Swoją ukochane
Podhorce dostojna Księżna Eustachow-
wa; równocześnie gościli tu czterej bra-
cia JO Księżny – JW Hrabiowie Zamoj-
scy z żonami.

Dnia 22 sierpnia br. przybyła po-
nownie na trzytygodniowy pobyt do
Podhorzec – JO Księżna z drogiem
Jej sercu synem Romciem – pięciolet-
nim dziedzicem Podhorzec¹¹³. Z mło-
dziutkim Księciem przybył także jego
ulubiony kuc z wózkiem i furmanem
Leonem¹¹⁴. W tym czasie przyjechali
z wizytą automobilem z Rozdołu JE Hrabstwo Lanckorońscy z JW hr. Raczyńskim¹¹⁵;
w kilka dni później JE hrabina Kazimierzowa Badeniowa żona byłego ministra Pre-
zydenta, tudzież hrab[io]stwo ordynatowie Krasińscy i syn Marszałka Krajowego

13. Autografy księżnej z Zamojskich San-
guszko i jej braci wizytujących zamek
w Podhorcach 18-19 VII 1906 r. Źródło:
ANKr., zesp. 637, Podh. II 204; Księga auto-
grafów zwiedzających zamek w Podhorcach,
1887-1935, s. 21. Goście: Wanda Zamoyska,
Tomasz Zamoyski, z Czetwertyńskich Za-
moyska, Władysław Zamoyski, Anna Janowa
z Zamojskich Zamoyska, Jan Zamoyski, Kon-
stanty Rembieliński.

¹¹³ A. Biernacki, *Sanguszko Roman Władysław Stanisław Andrzej (1901-1984)*, [w:] PSB, t. 34, Wrocław 1993, s. 509-510.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ ANKr., zesp. 637, Podh. II 204, Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach, 1887-1935, s. 28 („12.09.1906 [nieczytelne] Lanckorońska, Karol Lanckoroński, Edward Raczyński, automobylem z Rozdołu”); R. Taborski, *Lanckoroński Karol z Brzezia (1848-1933)*, [w:] PSB, t. 16, Wrocław 1992, s. 442-443; J. Pietrzak, *Raczyński Edward Aleksander (1847-1926)*, [w:] PSB, t. 29, Wrocław 1986, s. 632-634.

hr. Badeni¹¹⁶. Zaszczycił także Podhorce swoją bytnością niezwykle sympatyczny i czcigodny JW hr. Konstanty Zamoyski¹¹⁷.

Dnia 15 września br. młodzietki Księżę Roman, wyjeżdżając z dostojną Księżną z Podhorzec do Gumnisk, na pożegnanie powiedział mi, że na przyszły r. 1907 zrobi mi niespodziankę i zajędzie do Podhorzec – automobilem! Gdy Bóg pozwoli dożyć – zobaczymy!

W ciągu miesięcy: lipca, sierpnia i września, i października zwiedziło zamek 676 osób różnych stanów i zawodów, między innymi towarzystwo z 6-ściu osób złożone przybyło do Podhorzec automobilem z Budapesztu.

Dla przestudiowania zbiorów w zamku przybyli pp. Jan Bołoz Antoniewicz¹¹⁸, profesor Uniwersytetu Lwowskiego, i Suida, prof. uniwersytetu z Wiednia.

Pan Jaworski, fotograf ze Złoczowa¹¹⁹, fotografował pojedyncze obrazy – arcydzieła Rembrandta, Rubensa, Van Dycka, Carreggia, Murilla, Leonarda da Vinci [!] itd. i – ażeby je wydać w osobnym albumie¹²⁰.

W sierpniu br. przybył do Podhorzec młody, energiczny i bardzo dbały o porządek w kościele proboszcz – ksiądz Jan Buk ze Stryja.

Z końcem br. 1906 otwarto w Podhorcach stację telegraficzną.

Ubiegłe lato było bardzo chłodne i mokre, zima bardzo mroźna, bogata w obfite opady śnieżne.

Był to rok obfitujący w różnego rodzaju doniosłe wypadki; dość wspomnieć, że znieważono w wysokim stopniu religię rzymskokatolicką; we Francji bowiem rząd w barbarzyński sposób pozamykał kościoły i klasztory. W całej Europie demoralizacja ludności (zwłaszcza ze sfer zarobkujących) doszła do ostatecznych granic – wskutek czego wytworzyło się wielu „Rynaldinio”, szczególnie Królestwo Polskie było tą plagą w okropny sposób dręczone. Ostatecznie nic na pochwałę r. 1906 zanotować nie można.

Adieu! awanturniczy staruszkule!

¹¹⁶ ANKr., zesp. 637, Podh. II 204, s. 28 („3.09.1906 – L. Badeni, [...] Stefan Badeni, Wanda Krasieńska, Pani Marya Kazimierzowa Badeniowa, wszyscy końmi z Buska”).

¹¹⁷ Ibidem (30.08.1906 r.); T. Zielińska, *op. cit.*, s. 483-484.

¹¹⁸ H. d'Abancourt, *Bołoz (1858-1922)*, [w:] *PSB*, t. 1, Kraków 1935, s. 137-139.

¹¹⁹ *Tadeusz Julian Jaworski (1873-1921)*, [w:] *Leksykon Fotografów*, [on-line:] <http://www.fotorewers.eu/miejscowosc/Lw!F3w/1058/> – 14 V 2019.

¹²⁰ T. Jaworski, *Podhorce. Album fotograficzny, 1906. Album fotograficzny w formie leporello 12.00 x 17.50 cm. Pocztkówki opisane wydawniczo, Złoczów 1906, 14 szt.*

ANEKS 2.

Podh. II 158: Inwentarz rysunkowy zamku w Podhorcach (sporządzony przez Leona Rzewuskiego) 1859 (dodane „Zanotowanie ważniejszych robót koło zamku Podhoreckiego (1869-1887)”), s. V-VI.

Jego C.K. Wysokość
Arcyksiążę Rudolf w Zamku Podhoreckim
w Dniu 5 Lipca 1887 [r.]

14. Brama tryumfalna w Gumniskach wzniesiona z okazji wizyty arcyksięcia Rudolfa w 1887 r. Fot. zakład Grzegorza Białoruskiego w Tarnowie, 1887. Źródło: P. Sang. 190, k. 1.

Jak tylko zapowiedziany został przyjazd Następcy Tronu do Galicji, i w programie był naznaczony dzień, w którym Następca Tronu zwiedzi zamek Podhorecki, zaraz też udałem się z zapytaniem do JO Księcia Sanguszki Właściciela, co mam i jakie przygotowania robić, lecz na sześć listów moich nie otrzymałem odpowie-

15. Zamek w Podhorcach. Fot. Dmytro Pazyn, 2018.

dzi, robiłem, co mogłem, na własne ryzyko; dopiero trzy tygodnie przed przybyciem przyjechał Dyrektor Dóbr Pan Habieht, zarządził mniej więcej, na co już i czasu nie było, a jak na nieszczęście w dniu 18 maja w tymże roku o godzinie 1szej z południa wybuchł huragan straszny. Dach na zamku zerwał 140 metrów na Wieżach Figury pognęł [pogiął], masę okien powybił i z ramami powyrywał, w ogrodzie północnej strony odwieczne lipy w pół połamał i z korzeniami powyrywał. Ogród spustoszył, tak silny był huragan, że ja, będąc w zamku na piętrach, zdawało mi się, że cały Zamek runie i ja się zagrzebię w niem. Miałem potem kłopotu niemało zanim do porządku mniej więcej doprowadziłem i koszt był niespodziany. W ogrodzie drzew kazałem uprzętnąć, pojechałem do Pieniak, prosiłem ogrodnika o flansy kwiatów i zasadziłem, jak mogłem, ale i te mróz, który był 24 czerwca, wszystkie zniszczył, a tu zbliżał się termin przybycia Następcy Tronu. Bramę Triumfalną zaczęliśmy stawiać na krańcu ogrodu naprzeciw koniuszni, ale tą zajmował się najwięcej leśniczy J. Tobias. Ja jako kasjer ludzi wypłaciłem i urządziłem w zamku przygotowywania mieszkania, stajni dla dworu z Gumnisk¹²¹; w datę 2 [lipca] wieczór przyjechała służba z Gumnisk i 4 konie czystej krwi arabskiej [arabskiej], i powar dla Następcy Tronu oraz chorągwie herby monogramy, które [którymi] zaraz w niedzielę rano zaczęto Bramę Triumfalną i szpaler do zamku dekorować. Służba w zamku zaczęła czynić przygotowania do śniadania.

¹²¹ Gumniska – część miasta Tarnów w Polsce. W XVIII w. znajdowała się tam rezydencja Sanguszków.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Diecezjalne w Tarnowie (ADT):

zesp. Archiwum XX. Sanguszków (P. Sang.),

P. Sang. 102, Teczka XIX: Obiad w Podhorcach 5 VII 1887. Menu i schemat rozsadzenia gości, k. 18-19.

P. Sang. 113, 1933-1939. Fotografie, 1a.

P. Sang. 114, 1910-1939. Fotografie, 9, 12.

P. Sang. 150, Akta Eustachego Stanisława Sanguszki (1842-1903) dotyczące przyznania mu Wielkiego Krzyża Orderu Leopolda oraz zwrotu insygniów po jego śmierci w 1903 r., sztuk 8, k. 15.

P. Sang. 151, Wielka wstęga Orderu Leopolda, koloru czerwonego z dwoma białymi szlakami bocznymi (szer. 2,2 cm.), należąca do Eustachego Stanisława Sanguszki, namiestnika Galicji. Wstęga – tafta dwubarwna. 1894, 140 (obwód) x 10,5 cm (szer.), sztuk 1.

P. Sang. 152, Dyplom papieża Leona XIII z roku 1899 przyznający Eustachemu Stanisławowi Sanguszcze Krzyż Komandatorski papieskiego orderu Piusa IX oraz litografia piórkowa, podkolorowana, przedstawiająca strój orderowy. Na kopercie notatka ołówkiem dotycząca stroju orderowego, dystyngtoriów oraz historii odznaczenia, sztuk 3, k. 3.

P. Sang. 153, Wstęga papieskiego Orderu Piusa IX, koloru ciemno szafirowego z dwoma parami szlaków bocznych (szer. 1 cm.) barwy amarantowej, po Eustachym Stanisławie Sanguszcze, namiestniku Galicji. Wstęga – tafta dwubarwna, 1899, 130 (obwód) x 10,3 cm (szer.), sztuk 1.

P. Sang. 154, Akta Eustachego Stanisława Sanguszki w sprawie przyznania mu orderu Złotego Runa i związanych z tym zobowiązań oraz potwierdzenie zwrotu insygniów orderu po śmierci Sanguszki w 1903, sztuk 7, k. 11.

P. Sang. 176, 1903. Fotografie. 24,2 x 19,4 cm. i mniej. Sztuk 9. Teczka XXVI. Zbiór Sanguszków. Fotografie z pogrzebu Eustachego Stanisława Sanguszki, namiestnika Galicji, w Tarnowie w 1903 r. wykonane w tarnowskich zakładach Leona Starży-Majewskiego i Tadeusza Mroczkowskiego.

P. Sang. 189, Roman Damian i Roman Władysław Sanguszkowie b.d. (ok. 1913), k. 4.

P. Sang. 190, Fotografia w trzech egzemplarzach przedstawiająca bramę triumfalną na przyjazd arcyksięcia Rudolfa Habsburga do Tarnowa w 1887 r., wykonana w tarnowskim zakładzie Grzegorza Białoruskiego, k. 1.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr.):

zesp. 637: Archiwum Sanguszków,

Archiwum Rodzinne Sanguszków (ARS):

ARS 2, 1. Tytuły własności (testamenty, pełnomocnictwa, akta w sprawach dziedziczenia dóbr) 1735-1917 (Testament Władysława Sanguszki i odpis do niego, s. 65-79);

2. Dzierżawy 1761-1894; 5. Kapitały osobiste Romana Sanguszki 1906-1924 (Opracowanie spadkowe, s. 833-840); 8. Akta różne, osobiste 1729-1890, 1306 s.
- ARS 41, Metryki, świadectwa szkolne, uniwersyteckie, paszporty, legitymacje, rachunki osobiste: Eustachego Stanisława Sanguszki ur. 1842, Testimonium ortus et baptismi. Dupplicatum (3.07.1860 r.), s. 205.
- ARS 44, Korespondencja. Władysław Sanguszko (1803-1870), układ według nadawców S-Rz (1823-1870), 1404 s.
- ARS 95, Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946) – układ według nadawców A-P (1890-1931), 680 s.
- ARS 96, Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946?) – układ według nadawców Sa (1890-1931), 1217 s.
- ARS 97, Korespondencja. Konstancja z Zamoyskich Sanguszkowa (1864-1946?) – układ według nadawców Sa-Rz (1890-1931), 1420 s.

Archiwum Podhoreckie (Podh.):

- Podh. II 76: Księga zwiedzających zamek podhorecki (1826-1834), ks., karty niepaginowane.
- Podh. II 158: Inwentarz rysunkowy zamku w Podhorcach (sporządzony przez Leona Rzewuskiego) 1859 (dodane [Piwnica zamkowa. Przychud [!] i rozchud [!] wina w piwnicach zamku Podhoreckiego, spisano dnia 1go września 1874 r., niepag.], „Zanotowanie ważniejszych robót koło zamku Podhoreckiego” [1869-1887]), ks.
- Podh. II 185: Kronika podhorecka, 1876-1906, ks.
- Podh. II 189: Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach (1835-1898), ks., karty niepaginowane.
- Podh. II 191: Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach, 1923-1930, ks., karty niepaginowane.
- Podh. II 204: Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach, 1887-1935, ks., karty niepaginowane.
- Podh. IV/VI: 1-4. Sanguszko Eustachy: osobiste; świadectwo chrztu (2. Выпись акта о бракосочетании Еустахія-Станислава-Сальватора [треих имени] Князя Сангушко-Любартовича с Констанцією-Анною-Марією [треих имени] Графинією Замойскою изъ дубликата актов гражданского состоянія Мацьевицкого римско-католического прихода Седлецкой Губерніи за 1895 годъ, s. 3-6), s. 5-13. Sanguszko Eustachy: papiery tyżące się spadku po ojcu; prywatne, 26 s.
- Podh. IV/XIV: Sanguszko Eustachy. Podhorce. Sprawy kościoła. 1871, 8 s.
- Podh. IV/XVI: Sanguszko Eustachy. Dobra podhoreckie. Dzierżawa, kontrakty kupna-sprzedazy. 1866-1867, s. 1-7.
- Podh. IV/LXXI, 51: Sanguszkowie. Genealogie rodzin spokrewnionych z Sanguszkami, k. XIX - pocz. XX w., 11 k.

zesp. 684: Teki Schneidra (TSchn.),
TSchn. 1236, Podhorce, 408 s.

Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie,
Dział Zbiorów Specjalnych (BN PAU/PAN):

rkps. 7203, Zawiadomienia o ślubach Krewnych i Znajomych, 1859-1899.

Muzeum Okręgowe w Tarnowie (MOT):

MOT IV 183: Order Leopolda nadany Eustachemu Sanguszcze 10 września 1894 r.

Źródła drukowane:

- Archiwum ksiąg Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie*, kier. Z. L. Radziwiński, współudz. P. Skobielski, B. Gorczak, t. 1-7, Lwów 1887-1910.
- Eustachy Sanguszko*, Kraków 1907.
- Grabikowski M., *Zamek podhorecki w okresie wielkiej wojny 1914-1920 (Kronika burgrabiego M. Grabikowskiego)*, Gumniska 1931.
- Rzewuski L., *Kronika Podhorecka. 1706-1779*, Kraków 1860.
- Wykaz Członków i Posłów Sejmu Krajowego Królestwa Galicyi i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na VI. peryod w roku 1892*, Lwów 1892.

Edycje źródłowe:

- Anno Domini... księga gości Chorzelowa*, oprac. J. Skrzypczak, Mielec 2000.
- Testamenty ksiąg Lubartowiczów-Sanguszków. Wybór tekstów źródłowych z lat 1750-1876*, oprac. J. M. Marszalska, W. Graczyk, Kraków 2011.

Pocztówki:

- Jaworski T., *Podhorce. Album fotograficzny, 1906. Album fotograficzny w formie leporello 12.00 x 17.50 cm. Pocztówki opisane wydawniczo*, Złoczów 1906.

Opracowania:

- d'Abancourt H., *Antoniewicz Jan Bołoz (1858-1922)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 137-139.
- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 7a-7b: *Województwo wołyńskie*, Wrocław 1994.
- Aubert R., *Pius IX, pope*, [w:] *New Catholic Encyclopedia*, vol. 11, Pauto-New York 1967, s. 405-408.
- Bania Z., *Pałac w Podhorcach*, „Rocznik Historii Sztuki” 1981, t. 13, s. 97-170.
- Biedrzycka A., *Pomniki epigrafiki i heraldyki dawnej Rzeczypospolitej na Ukrainie*, t. 1: *Ziemia lwowska dawnego województwa ruskiego*, red. W. Drelicharz, oprac. A. Biedrzycka, Kraków 2005.
- Biernacki A., *Sanguszko Roman Władysław Stanisław Andrzej (1901-1984)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 34, Wrocław 1993, s. 509-510.
- Czołowski A., *Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej*, „Teki Konserwatorska. Rocznik Koła C. K. Konserwatorów Starożytnych Pomników Galicyi Wschodniej” R. 1, 1892, s. 65-132, 96-100.
- Danowska E., *Sanguszkowa Konstancja (1864-1946)*, [w:] *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło, Tarnów 2010, s. 387.
- Danowska E., *Sanguszkówna Helena (1836-21.04.1891, Kraków)*, [w:] *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło, Tarnów 2010, s. 389.
- Długosz J., *Sanguszko Roman Damian*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 34, Wrocław 1993, s. 507-509.
- Downar-Dukowicz M., Śliwiński J., *Zbroje z pałacu w Podhorcach*, Poznań 2013, *Polish Heritage in the Former Eastern Borderlands*.

- Dunin Borkowski J., *Genealogie żyjących utytułowanych rodów polskich*, Lwów 1895.
- Filipczyk W., *Archiwalia sanguszkowskie w zasobach Archiwum Państwowego w Krakowie. Historia i stan obecny*, [w:] *Wokół Sanguszków. Dzieje, sztuka, kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, 29-30 czerwiec 2006, Ratusz, Muzeum Okręgowe w Tarnowie*, red. nauk. J. Skrabski, B. Bułdys, Tarnów 2007, s. 15-27.
- Fras Z., *Sanguszko Paweł Roman (1834-1876)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 34, Wrocław 1993, s. 500.
- Giesel von Gieslingen Wladimir Frh. (1860-1936), [w:] *Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 1, Graz-Köln 1957, s. 439.
- Hamann B. R., *Franz Karl Josef Erzhg. Von Österr., Kronprinz (1858-1889)*, [w:] *Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950*, Bd. 9 (Lfg. 44), Wien 1987, s. 315.
- Ihnatowicz I., *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „*Studia Źródłoznawcze*” 1962, t. 7, s. 99-124.
- Inwentarz Archiwum XX. Sanguszków w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie*, oprac. A. Sołtys, Tarnów 2004.
- Jopek A., *Krechowiecki Adam (1850-1919)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 28, Wrocław 1984, s. 260-262.
- Karolczak K., *Sanguszko Eustachy Stanisław (1842-1903)*, [w:] *Encyklopedia Tarnowa*, red. A. Niedojadło, Tarnów 2010, s. 387.
- Kieniewicz S., *Sanguszko Eustachy Stanisław (1842-1903)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 34, Wrocław 1993, s. 478-480.
- Koźmian St., *Ludwik Wodzicki. Życiorys*, Kraków 1894.
- Kryczyński W., *Zamek w Podhorcach, Złoczów 1894*, *Biblioteka Powszechna*, nr 135-136.
- Lehne F., *Schönborn, Friedrich Gf. (1841-1907), Politiker*, [w:] *Österreichisches biographisches Lexikon und biographische Dokumentation 1815-1950*, Bd. 11 (Lfg. 51), Wien 1995, s. 57.
- Markiewicz H., *Sienkiewicz Henryk Adam Aleksander Pius (1846-1916)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 37, Warszawa-Kraków 1996, s. 203-217.
- Marszalska J., *Sanguszkowa Konstancja (1864-1946)*, [w:] *Cmentarz Stary w Tarnowie. Przewodnik*, oprac. S. Potępa, A. Sypek, M. Trusz, Tarnów 1991, s. 68-70.
- Marszalska J., *Sanguszkówna Helena (1836-1891)*, [w:] *Cmentarz stary w Tarnowie. Przewodnik*, oprac. S. Potępa, A. Sypek, M. Trusz, Tarnów 1991, s. 56-58.
- Marszalska J., *Sanguszko Paweł Roman (1834-1876)*, [w:] *Cmentarz stary w Tarnowie. Przewodnik*, oprac. S. Potępa, A. Sypek, M. Trusz, Tarnów 1991, s. 52-53.
- Ostrowski J. K., Petrus J., *Podhorce. Dzieje wnętrz pałacowych i galerii obrazów*, Kraków 2001.
- Paduch K., *Księga autografów zwiedzających pałac w Podhorcach w latach 1923-1930*, „*Saeculum Christianum*” 2015, t. 22, s. 241-252.
- Paduch K., *Księga autografów zwiedzających zamek w Podhorcach w latach 1887-1935*, [w:] *Materiały z międzynarodowej studencko-doktoranckiej konferencji naukowej III Lubelska Jesień Historyczna 24-26.10.2014*, red. M. Dolecka, K. Jakimowicz, A. Sykała, Lublin 2015, s. 91-105.
- Paduch K., *Pałac w Podhorcach w latach 1865-1939. Stan badań i postulaty badawcze*, „*Saeculum Christianum*” 2016, t. 23, s. 223-231, <https://doi.org/10.21697/sc.2016.23.17>.
- Pietrzak J., *Raczyński Edward Aleksander (1847-1926)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 29, Wrocław 1986, s. 632-634.
- Radziwiński Z. L., *Monografia xx. Sanguszków oraz innych potomków Lubarta Fedora Olgierdowicza x. Ratneńskiego*, t. 1-3, Lwów 1906-1913.

- Sadowski J., Kwaśniewska E., *Khittlowie – dziedzice Wilczkowiec i Maślomiejce*, „Nad Dłubnią. Kwartalnik Społeczno-Kulturalny” 2009, nr 3-4 (23-24), s. 3.
- Sołtys A., *Archiwalia sanguszkowskie w zbiorach Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie*, [w:] *Wokół Sanguszków. Dzieje, sztuka, kultura. Materiały I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, 29-30 czerwiec 2006, Ratusz, Muzeum Okręgowe w Tarnowie*, red. nauk. J. Skrabski, B. Bułdys, Tarnów 2007, s. 9-14.
- Starzyński S., *Badeni Kazimierz (1846-1909)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 1, Kraków 1935, s. 205-207.
- Szysko-Bohusz A., *Podhorce*, „Sztuki Piękne” R. 1, 1924-1925, nr 4, s. 149-164.
- Taborski R., *Lanckoroński Karol z Brzezia (1848-1933)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 16, Wrocław 1992, s. 442-443.
- Tyrowicz M., *Dzieduszycki Włodzimierz (1825-1899)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 6, Kraków 1948, s. 123-126.
- Wąs M., *Hipologia okiem Władysława Sanguszki*, „Tarnowskie Studia Historyczne. Rocznik Tarnowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego” 2015 [2017], t. 5, s. 66-73.
- Wąs M., *Urodziwa arystokratka. Magdalena Jastrzębska, Dama w jedwabnej sukni. Opowieść o księżniczce Helenie Sanguszkównie, Łomianki 2015* [recenzja], „Inskrypcje. Czasopismo Naukowe Poświęcone Literaturze i Kulturze” R. 4, 2016, z. 1 (6), s. 121-131.
- Wdowiszewski Z., *Drohojewski Jan Marian (1858-1911)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Wrocław 1989, s. 385.
- Zdrada J., *Piniński Leon Jan (1857-1938)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 26, Wrocław 1981, s. 332-337.
- Żurawicka J., *Potocki Józef Karol (1854-1898)*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Wrocław 1970, s. 76-78.
- Каліберда С., *Органи Львова і Галичини, історія і сучасність*, Львів 2014.
- Папа І., *Дискусії навколо походження князівського роду Сангушків як початковий етап „генеалогічної війни”*, „Дрогобицький краєзнавчий збірник” 2012, вип. 16, s. 497-511.
- Папа І., *Сангушки в історії Підгорецького замку (1865-1939). Джерела до вивчення (за краківськими і тарновськими архівними матеріалами)*, „Наукові записки НаУК-МА. Історичні науки” 2019, т. 2, s. 94-105.
- Шуст Р., *Нумізмати́ка. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник*, Київ 2009.

Bibliografie, encyklopedie, słowniki:

- Biedrzycka A., *Bibliografia pomników kultury dawnych kresów południowo-wschodnich Rzeczypospolitej*, Kraków 2000.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 1, 3, 4, 8, 14, Warszawa 1880-1887.
- Zajac E., *Obywatele Honorowi Królewskiego Wolnego Miasta Sanoka*, Sanok 2002, *Biblioteka Sanocka*, t. 7.
- Zielińska T., *Poczet polskich rodów arystokratycznych*, Warszawa 1997.
- Енциклопедія історії України*, t. 9, Київ 2012.

Netografia:

240. *rocznica śmierci króla Jana III Sobieskiego* [film], [on-line:] <http://repozytorium.fn.org.pl/?q=pl%2Fnode%2F4211> – 14 V 2019.

Leksykon Fotografów, [on-line:] <http://www.fotorevers.eu> – 14 V 2019.

Іванна Папа, “Підгорецька хроніка” як джерело до історії Підгорецького замку другої половини XIX - початку XX століття

“Підгорецька хроніка”, написана замковими бурграбіями, збереглася у двох рукописах: перший – робочий варіант бурграбія Антонія Кричинського (1869-1887), другий – поширений варіант хроніки, доповнений іншими бурграбіями (1869-1906). В статті висвітлено час появи хроніки, її мету та роль бурграбіїв в житті замку в час відсутності власників. Проаналізовано і перевірено найважливіші події, постаті з Хроніки за посередництвом «Гостьових книг». Звернуто увагу на значення Хроніки для проведення мікроісторичних досліджень, які можуть стосуватися історії роду Сангушків, історії замку в Підгірцях та історії села. Статтю доповнює видання джерела, за ширшою редакцією.

Ключові слова: Підгорецька хроніка, Підгорецький замок, замкові бурграбії, князі Сангушки, Евстахій Сангушко, Констанція Сангушкова

Iwanna Papa, “Kronika Podhorecka” as a Primary Source for the History of the Pidhirtsi Castle in the Second half of the 19th Century and at the Beginning of the 20th Century

„Kronika Podhorecka” has been preserved in two versions: the first working version was written by A. Kryczynski (1869-1887) and the second one was completed by the next castle administrators (1869-1906). This article aims to analyze this primary source of the history of the Pidhirtsi castle and its owners: the time of its composition, its goal, the role of castle administrators in the history of Pidhirtsi castle. The article contains an edition of “Kronika Podhorecka”, reconstructed on the basis of the archival source.

Keywords: Pidhirtsi, “Kronika Podhorecka”, Pidhirtsi castle, castle administrators, Sanguszkowie, Eustachy Sanguszko, Konstancja Sanguszkowa